

CUMHURİYET'E MİRAS KALAN BİR MESELE: BEKTAŞİLİK (1921-1931)

An Issue Passed on To The Republic: Bektashism (1921-1931)

Eine geerbte Streitfrage der Republik: Das Bektaschitentum (1921-1931)

Eray YILMAZ*

Cumhuriyet'e miras kalan Bektaşilik meselesi, II. Meşrutiyet yıllarında görülen din-bilim veya ilerencilik-gericilik tartışmasının bir devamıdır. II. Meşrutiyet yıllarında Batıcılar, İmparatorluk'ta ıslahatlar yapılmasını önermiş, bilim çağında din işlerinin de ıslah edilmesi gerektiğini söylemişler, Batıcılar arasından Kılıçzade Hakkı, tekke ve zaviyelerin kapatılması gerektiğini ifade etmiştir.

N
Ö

Millî Mücadele yıllarında tüm unsurları geniş cephe politikasında bir araya getirmek isteyen irade dolayısıyla ara verilen söz konusu tartışma, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)'nın *Nur Baba* romanıyla yeniden gündeme gelmiştir. *Nur Baba*'nın ardından 1924'te Besim Atalay'ın *Bektaşilik ve Edebiyatı* kitabı, 1926'da *Büyük Gazete*'de Bektaşilik ile ilgili bir yazı dizisi, aynı yıl Baha Said'in *Türk Yurdu*'nda Alevilik ile ilgili yazıları, 1927'de "Server Bedî" takma adıyla Peyami Safa'nın yazdığı *Bir Genç Kız Bektaşiler Arasında* öyküsü, 1928'de Yusuf Ziya (Yörükân)'ın alan araştırması, aynı yıl F. R. Haslok'un *Bektaşî Tedkikleri* tercümesi, 1931'de Ziya Bey'in Yeni Gün gazetesinde yayınlanan yazı dizisi ve güncel durumu 1931'de Ziya Bey'e atıfla ifade eden J. K. Birge'nin *Bektaşilik Tarihi* adlı araştırması 1937'de yayınlanmıştır.

* Öğr. Gör. Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, eryilmaz@yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9252-9061.

Erken Cumhuriyet yıllarında yapılan araştırmalarla Bektaşilik bir taraftan coğrafyasından edebiyatına incelenmiş, diğer taraftan edebi yayınlar ve gazetelerde görülen yazı dizileriyle tarikatın kapatılması doğrudan veya dolaylı savunulmuştur. Besim Atalay, Baha Said, Yusuf Ziya (Yörükan), Bektaşiliğe Türk kimliği vurgusuyla rejim içinde bir yer bulmaya çalışmış; Yakup Kadri, Peyami Safa ve Ziya Bey gibi kişilerse Bektaşiliğin zararlarını göstermiş ve doğrudan veya dolaylı bir biçimde kapatılmaları gerektiğini veya gereksizliğini ifade etmişlerdir. Sonuçta yeni rejim, Bektaşiliği medeniyet karşısında zararlı bulmuş ve tarikatı kapatmış, Bektaşilerin tanınma çabası, II. Meşrutiyet yıllarının hürriyet ortamının ardından bir kez daha kabul görmemiştir. Bu makale; bu süreci, söz konusu kaynakları kullanarak incelemeyi ve Cumhuriyet yönetiminin tarikatlara ve özelde Bektaşî tarikatına yaklaşımını tarihsel derinliği içinde, 1921-1931 yıllarına yoğunlaşarak değerlendirmeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet ve Bektaşilik, Nur Baba, Peyami Safa, Atatürk ve Bektaşilik, Atatürk ve Alevilik.

ABSTRACT

The issue of Bektashism, inherited by the Republic, is a continuation of the religion-science or progressivism-reactionarism debate seen during the Second Constitutional Era. During the years of the Second Constitutional Era, Westerners suggested reforms in the Empire, they argued that religious affairs should also be reformed in the age of science, Kılıçzade Hakkı, among the Westerners, stated that lodges and zawiya's should be closed. During the years of the National Struggle, under the leadership of Mustafa Kemal, the debate which was interrupted due to the will to bring together all the elements in a broad front policy, resurfaced with the novel *Nur Baba* by Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) before the republic was declared. After *Nur Baba*, Besim Atalay's book *Bektaşilik ve Edebiyatı* in 1924, a series of articles on Bektashism in the *Büyük Gazete* in 1926, Baha Said's articles on Alevism in the *Türk Yurdu* in the same year, the story *Bir Genç Kız Bektaşiler Arasında* written by Peyami Safa under the name Server Bedi in 1927, and Yusuf Ziya (Yörükân)'s field study was published in 1928. In the same year, F. R. Haslok's translation of *Bektaşî Tedkikleri*, Ziya Bey's article series published in Yeni Gün newspaper in 1931, and J. K. Birge's research titled *Bektaşilik Tarihi*, which refers to Ziya Bey in 1931, was published in 1937. In the early Republican years, studies researched Bektashism from its geography to its literature, literary publications and newspaper articles mentioned here directly or indirectly defended the closure of the Bektashi sect, and became the elements of a campaign for the complete liquidation of Bektashism after the sect was closed. Besim Atalay, Baha Said, Yusuf Ziya (Yörükân) tried to find a place for Bektashism in the regime in the context of Turkish culture, while people such as Yakup Kadri, Peyami Safa and Ziya Bey claimed the harms of Bektashism and stated directly or indirectly that it should be closed or that it was unnecessary. As a result, the new regime found Bektashism harmful to civilization and closed the sect and after the freedom environment of the Constitutional Monarchy years, recognition efforts of Bektashis ended in disappointment once again. This article tries to analyse this process by using the mentioned sources and to evaluate the approach of the Republican administration to the sects and the Bektashi sect in particular, in its historical depth, by concentrating on the years 1921-1931.

Keywords: Republic and Bektashism, Nur Baba, Peyami Safa, Atatürk and Bektashism, Atatürk and Alevism.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Streitfrage um das Bektaschitentum, die die türkische Republik vom Osmanischen Reich erbt, stellt eine Fortsetzung jener Debatten dar, die in der zweiten Verfassungsperiode um den Gegensatz von Religion und Wissenschaft sowie Fortschritt und Rückschritt geführt wurden. Westlich orientierte Intellektuelle forderten zu jener Zeit Reformen im Osmanischen Reich und betonten, dass im Zeitalter der Wissenschaft auch in Bezug auf religiöse Angelegenheiten Reformen unternommen werden müssten. Kılıçzade Hakkı sprach sich sogar für die Schließung von Tekken und Derwischkonventen aus. Während des nationalen Befreiungskampfes wurde diese Debatte vorübergehend ausgesetzt, da der vorrangige politische Wille darin bestand, alle gesellschaftlichen Kräfte in einer breiten Front zu vereinen. Doch noch vor der Ausrufung der Republik wurde die Diskussion durch Yakup Kadri Karaosmanoğlu Roman *Nur Baba* erneut entfacht. In der Folge erschienen weitere wichtige Werke: So erschienen etwa 1924 Besim Atalays *Bektaşilik ve Edebiyatı* (Das Bektaschitentum und seine Literatur), 1926 eine Artikelserie in der Zeitung *Büyük Gazete*, im selben Jahr Beiträge von Baha Said zum Alevitentum in der Zeitschrift *Türk Yurdu*, 1927 Peyami Safas Erzählung *Ein junges Mädchen unter Bektaschis* (unter dem Pseudonym Server Bedî), 1928 die Feldforschung von Yusuf Ziya (Yörükân) sowie die Übersetzung von F. W. Haslucks *Bektashi Studies* und schließlich 1931 Ziya Beys Artikelserie in der Zeitung *Yeni Gün*, die als Grundlage für J. K. Birges Werk *The Bektashi Order of Dervishes* (1937) diente.

Einerseits untersuchten die in den frühen Jahren der Republik entstandenen Studien diverse Facetten des Bektaschitentums von seinen geographischen Merkmalen bis zu literarischen Werken. Andererseits wurde in literarischen Publikationen und Zeitungsartikeln direkt oder indirekt für die Schließung des Ordens plädiert. Während Autoren wie Besim Atalay, Baha Said und Yusuf Ziya (Yörükân) versuchten, dem Bektaschitentum durch Betonung seines türkischen Charakters einen Platz im republikanischen System zu sichern, hoben Persönlichkeiten wie Yakup Kadri, Peyami Safa und Ziya Bey die negativen Aspekte des Ordens hervor und sprachen sich – teils explizit, teils implizit – für seine Auflösung aus oder erklärten ihn für überflüssig. Letztlich kam das neue Regime zu dem Schluss, dass das Bektaschitentum der modernen Zivilisation entgegenstand und schloss den Orden, sodass der Versuch der Bektaschis, gesellschaftliche Anerkennung zu erlangen, wie zuvor während des liberalen Klimas der zweiten Verfassungsperiode im Osmanischen Reich erneut scheiterte. Dieser Artikel untersucht diesen Prozess anhand der genannten Quellen und betrachtet die Haltung

der republikanischen Regierung gegenüber religiösen Orden im Allgemeinen und dem Bektaschi-Orden im Besonderen in ihrem historischen Kontext mit besonderem Fokus auf den Zeitraum von 1921 bis 1931.

Schlüsselwörter: Republik und Bektaschitentum, Nur Baba, Peyami Safa, Atatürk und das Bektaschitentum, Atatürk und das Alevitentum.

Giriş

Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden 1921’de, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)’nın *Nur Baba* romanıyla başlayan Bektaşilik tartışması, 1925 yılında gerçekleşen tekkelerin tasfiyesine kadar II. Meşrutiyet yıllarında görülen tartışmanın devamı biçiminde izlenebilir. 1826’da kapatıldıktan sonra 19. yüzyılın ortalarından itibaren toparlanan ve tekkelerine sahip çıkan Bektaşiler, II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinden sonra iktidardan resmen tanınma taleplerinde bulunmuş ama karşılık görmemiştir (Yılmaz, 2019: 153-172). Balkan Savaşları ardından Cihan Harbi ve Kurtuluş Savaşı, İmparatorluğun sonunu getirmiş, Cumhuriyet rejimiye Bektaşilerin resmen tanınma beklentilerine rağmen 1925’te tüm tarikatlarla birlikte Bektaşî tarikatını da tasfiye etmiştir.

II. Abdülhamid’in istibdat rejimi yıkıldıktan sonra meydana gelen hürriyet ortamında birçok gazete ve dergi yayınlanmış, Osmanlı aydınları daha çok Batıcılık-İslamcılık karşıtlığında toplanmış, tarikat meselesi de bu bağlamda değerlendirilmiştir. Bu yıllarda Batıcılar, İctihad dergisinde temsil edilmiş, Batılı yaşam biçimi ve kurumlarının uygulanmasını savunmuş, özellikle mevcut dinî yorumların ve din adamlarının İmparatorluğun medenileşmesini engellediğini ileri sürmüşlerdir. İctihad gazetesinin önde gelen iki aydını, Abdullah Cevdet ve Kılıçzade Hakkı bu tartışmanın öne çıkan isimleri olmuşlar, görüşleriyle büyük tepkilere sebebiyet vermişlerdir. Batıcıların karşısında İslamcılar, Mehmet Akif (Ersoy)’un liderliğinde *Strat-ı Müstakim* ve ardından isim değiştirerek *Sebilürreşad* çevresinde birleşmiş, İslam’ın özü itibarıyla mevcut duruma uyum sağlayabileceğini, ihya edilebileceğini savunmuş, Batı’dan alınacak teknik gelişmelerle İmparatorluğun bekasını mümkün görmüşlerdir. Batıcılar dine ve dinî kurumlara mesafeli yaklaşmışlar, tekke ve zaviyelerin kapatılması gerektiğini ifade etmişler, İslamcılarsa bu konuda açık bir tavır almamışlar ama gelenekle tekniğin birleşmesinin yeterli olacağını söylemişler, dolayısıyla ıslahatçı bir tavır benimsemişlerdir. Millî Mücadele döneminde, Mustafa Kemal Paşa’nın izlediği geniş cephe siyaseti bağlamında, tüm unsurları birleştirmek isteyen irade dolayısıyla bu tartışma II. Meşrutiyet yıllarının ardından erken cumhuriyet dönemine miras kalmıştır. Dolayısıyla bu makalede, Millî Mücadele dönemi değerlendirilmemiştir.¹

Bektaşilik tartışması, II. Meşrutiyet yıllarının ardından aşağıda görüleceği üzere 1921’de Yakup Kadri’nin tefrika halinde yayınlanan romanı *Nur Baba* ile yeniden

1 Mustafa Kemal’in Millî Mücadele döneminde izlediği siyaset için bk. Timur, 2001; Küçük, 2003.

başlamış, 1922'de romanın bir kitap halinde yayınlanmasıyla sürmüştü, 1924'te Besim Atalay'ın *Bektaşilik ve Edebiyatı* kitabı, 1926'da *Büyük Gazete*'de Bektaşilik ile ilgili bir yazı dizisi, aynı yıl Baha Said'in *Türk Yurdu*'nda Alevilik ile ilgili yazıları, 1927'de "Server Bed" takma adıyla Peyami Safa'nın yazdığı *Bir Genç Kız Bektaşiler Arasında* öyküsü, 1928'de Yusuf Ziya (Yörükân)'ın alan araştırması, aynı yıl F. R. Haslok'un² *Bektaşî Tedkikleri* tercümesi, 1931'de Ziya Bey'in *Yeni Gün* gazetesinde yayınlanan yazı dizisi ve güncel durumu 1931'de Ziya Bey'e atıfla ifade eden J. K. Birge'nin *Bektaşilik Tarihi* adlı araştırması 1937'de yayınlanmış ve tartışma sönümlenmiştir. Bu makalede Bektaşilik tartışması, II. Meşrutiyet yıllarında gündeme gelen Batıcılık-İslamcılık, ilericilik-gericilik, din-bilim tartışmaları bağlamında incelenmiş ve erken cumhuriyet yılları da bu tartışmanın bir uzantısı biçiminde görülmüştür. Makale, söz konusu tartışmanın erken cumhuriyet döneminde yoğunlaştığı ve sönümlendiği 1921-1931 yılları arasına odaklanmıştır.

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din-Bilim Tartışması

II. Abdülhamid'in meydana getirdiği istibdat rejiminin ardından II. Meşrutiyet yıllarında görülen zengin tartışma ortamında siyasal ve toplumsal yozlaşmanın temel nedeni Tevfik Fikret'in temsil ettiği Batıcılara göre, ıslahatların yetersizliği; İslamcılarının temsilcisi Mehmet Akif'e göre ise gelenek ve inançtaki çürümedir (Ülken, 2019: 216).³ Batıcılar, modernleşmeyi Batılılaşma biçiminde tanımlamış, Batı'da tarihsel süreçte gerçekleşen reformları bir anda, merkezden çevreye aktarmak istemiş, dolayısıyla şiddetli tartışmalara yol açmışlardır. Diğer tarafta *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* etrafında toplanan İslamcılar, Mehmet Akif liderliğinde daha farklı bir yol tutmuşlar, İslam'ın çağdaş dünyaya öz gücüyle uyum sağlayabileceğini ifade etmişler, ihyacı-ıslahatçı bir yol önermişlerdir.

Cumhuriyet yıllarında gerçekleşen devrimleri etkileyen Batıcılığın en güçlü temsilcisi şüphesiz İctihad gazetesi ve çevresidir. Abdullah Cevdet ve Kılıçzade

2 Yazarın adı çeviride Haslok biçiminde ifade edilse de doğrusu şöyledir: Frederick William Hasluck (1878-1920).

3 Bu dönemde Batıcılar ve İslamcılar arasındaki tartışma Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadim ve buna karşı Mehmet Akif'in Süleymaniye Kürsüsü'nde şiirleriyle başlamıştır. Mehmet Akif, Tevfik Fikret'i dine eleştirel yaklaşımı ve Robert Kolej'de çalıştığı için zangoçlukla suçlamış, Tevfik Fikret ise Mehmet Akif'e Molla Sırat adını vermiştir. <https://www.fikriyat.com/fikriyat-ozel/2018/12/24/mehmet-akifin-gozunden-tevfik-fikret-zangoc-molla-sirat-kavgasi>, [8 Mart 2022].

Hakkı bu grubun başında yer almış, şüphesiz İctihad denince ilk akla gelen isim Abdullah Cevdet olmuştur. Abdullah Cevdet, II. Meşrutiyet yıllarında ilk iş, R. P. Anne Dozy'nin *Tarih-i İslamiyet* kitabını 1908'de Türkçeye çevirmiş, bu vasıta ile dinin gereksiz ve bilim dışı olduğunu, bunun yerine biyolojik materyalizmin geçmesi gerektiğini dolaylı bir biçimde ifade etmiştir.⁴ II. Meşrutiyet yıllarında II. Abdülhamid döneminde yaptığı aksine, rejimi İslamcı yorumla eleştirmeyi bırakmış, dini, açıktan açığa, özellikle çeviri faaliyetleriyle eleştirmeye başlamış, ancak kamuoyundan büyük tepki görmüştür (Hanioglu, 1985: 325-327).

Abdullah Cevdet'e göre, Avrupa ile Türkiye arasındaki fark ilim ile cehalet, kuvvet ile zayıflık arasındaki farktır. Avrupa medeniyeti dışında ikinci bir medeniyet yoktur ve Türkiye bu tek medeniyeti güliyle dikeniyile almaya mecburdur. Toplumu, tarihsel sürece uygun bir biçimde biyolojik üstünlük sağlamış elitler yönetmeli, eğitimde dine yer verilmemeli, biyolojik materyalizm tanıtılmalı ve kitlelerin öğrenmesi için teşvik edilmeli, evrimsel bir gelişme sağlanmalı, bireycilik desteklenmeli, teşebbüs-i şahsi imkânı geliştirilmeli, bu vasıta ile servet birikimi arttırılmalıdır (Hanioglu, 1985: 358-359, 368-374). Abdullah Cevdet ile ilgili monografik çalışmasında Hanioglu, yazarı şöyle değerlendirir: "Abdullah Cevdet ve arkadaşlarının geliştirdikleri Batılılaşma modelinin yeni Türkiye'nin resmî ideolojisinin önemli bir parçasını oluşturduğuna şüphe yoktur." (Hanioglu: 1985: 402).

Derginin bir diğer önemli yazarı Kılıçzade Hakkı, II. Meşrutiyet yıllarında görüşlerini Abdullah Cevdet'te de görüldüğü gibi dini bir yorumla ifade etmişken cumhuriyet döneminde din yerine bilimi, II. Meşrutiyet yıllarında izlediği temaları takip ederek kadın haklarını, abece değişimini savunmuş, evrim kuramının bilimsel bir gerçekliği ifade ettiğini söylemiştir. 1913'te İctihad'da yayınlanan "Pek Uyanık Bir Uyku" adlı yazısında İmparatorluğun düze çıkması için yapılması gerekenleri yazmış (Kılıçzade Hakkı, 1913: 1226-1229), hemen ardından çıkardığı *İtikadat-ı Batılıyeye İlan-ı*

4 1908'de kitabın çevrilmesi ve yayınlanması İslamiyet'e ve Hz. Muhammed'e bir hakaret biçiminde görülmüş, yapılan şikayetler üzerine 17 Şubat 1910'da kitap yasaklanmış, mevcut nüshaları Galata Köprüsünden denize atılmıştır. Özdemir, "Dozy, Reinhart Pieter Anne", <https://islamansiklopedisi.org.tr/dozy-reinhart-pieter-anne>, [22.02.2022]. Dozy'nin kitabına ve söz konusu çevriye Ferid Kam bir makaleyle itiraz etmiştir. Ferid Kam "Dozy'nin İslam Tarihi" ve Tercümesinin Etkileri Üzerine Sohbet" adlı yazısında söz konusu çevirinin insanlar üzerinde olumsuz bir etki bırakacağından söz etmiş, Avrupa'nın madden ilerlemekle beraber manen çöktüğünü ileri sürmüş, dinsiz kişilerin faziletli olamayacağını söylemiş ve Dozy'nin bu çerçevede İslam tarihini ve peygamberini hedef alan kitabını reddetmiştir (Kara, 2021: 583-595).

Harb adını verdiği makalelerinden oluşan kitabında, söz konusu makalesini “Rüya” adıyla gözden geçirmiş ve yenilemiştir. Kitabın mukaddimesinde, İmparatorluğun geri kalmasının nedenini softalarda görmüş, Hristiyanların, Müslümanlardan nefret etmesine yol açanın yine softalar olduğunu belirtmiştir. Softalara göre, dünyanın hiçbir önemi yoktur, çalışmaya ihtiyaç yoktur, temiz giyinmek, masada yemek yemek haramdır. İctihat kapısı kapalıdır, bir daha açılmaz. Asker yeni bir serpuş düşünür, bir Müslüman alim fikirlerini açıklamak ister ama softalar yüzünden yapamaz. Softalar kadınlara düşmandır, kadınların ilerlemesini, eğitim görmesini istemez, bidat görür. Kısaca softaların bu düşünceleri ve yaptıkları, ıslahatlar önündeki en büyük engeldir. Oysa Kılıçzade Hakkı’ya göre, Allah insana akıl vermiş, doğru yolu göstermeleri için peygamberler göndermiştir. En büyük mucize akıldır ve ictihat kapısı açıktır, insan akıyla bu kapıdan girer (Kılıçzade Hakkı, 1913/1914: 3-17).

Yazar, “Rüya” makalesinde madde madde İmparatorluğun selameti için yapılması gerekenleri kaleme almış, bunlar arasında kimi maddeler aşağıda görüleceği üzere Türk Devrimi’ni etkilemiştir. Kılıçzade Hakkı, Balkan Savaşları’nda alınan yenilginin getirdiği tepkiyle Batıcı görüşlerini bu sırada güçlenen Türkçü görüşlerle harmanlamış, düşüncelerini ifade etmiştir. Bu dönemde Türk milliyetçiliğinin teşkilatlanması ve temellendirilmesinde muhtemelen en etkili kişilerden biri Yusuf Akçura olmuştur.

Yusuf Akçura, II. Meşrutiyet’in ardından geldiği İstanbul’da, 1908’de kültürel faaliyetler yürütmek üzere Türk Derneği’nin kurucusu olmuştur. Bu dernek, 1911’de 7 sayı yayınlanabilen aynı adlı bir dergi çıkarmıştır. 1911’de ise Türk Yurdu Cemiyeti yine Yusuf Akçura’nın etkin katılımıyla gerçekleşmiş, bu cemiyet *Türk Yurdu* dergisini yayınlamıştır. *Türk Yurdu* kısa süre içinde Türk milliyetçiliğinin unsurlarının saptandığı bir dergiye dönüşmüştür.

Türk Yurdu’nun yayınlamasından birkaç ay sonra bu defa Türk Ocağı kurulur. Söz konusu örgütlenmeler, kültürel faaliyetlerle birlikte siyasal faaliyetler de yürütmüş, büyük oranda Türk milliyetçilerini etrafında toplamış, İttihat ve Terakki ile ilişkiler gerçekleştirmiş, dolayısıyla sadece kuramsal bir düzeyde kalmayıp etkili bir siyasetin unsurlarını ve Türk milliyetçiliğinin bir bakıma zihniyetini inşa etmiştir. *Türk Yurdu*, 1911-1918 yılları arasında gerçekleştirdiği yayınlarda şu unsurlar üzerinde durmuştur: 1. Türkçe sadeleştirilmeli ve tüm unsurlar arasında ortaklaştırılmalı, milli bir dil haline getirilmelidir. 2. Osmanlıcı politika tükenmiş ve Türk milliyetçiliğinin zamanı gelmiştir. 3. Türk milliyetçiliğinin Müslümanlar arasındaki birliği bozacağı, Müslüman

etnik unsurların kendi milliyetçiliklerini tetikleyeceği doğru değildir, aksine Türk milliyetçiliği İslamiyet'i güçlendirir (Yılmaz, 2017: 210-213).

1913'te *Türk Yurdu*'nda yayınladığı "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" makaleleriyle Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğini dönemin üç cereyanından biri biçiminde tanımlamış, bu üç cereyanın bir sentezini yapmaya gayret etmiştir. Gökalp'e göre, üç cereyandan ilki III. Selim zamanından itibaren uygulanan muasırlaşmak, ikincisi meşrutiyet inkılabının ardından temsilciler bulan İslamlaşmak ve üçüncüsü yakın zamanda görülen Türkleşmektir. Muasırlaşmayı herkes isterken İslamlaşmanın sözcüsü *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad*, Türkleşmenin sözcüsüyse Türk Yurdu ve çevresi olmuştur.

Gökalp'e göre, milliyetçilik gazete vasıtasıyla gerçekleşir, gazete kitlelere hitap ederek aynı dili konuşan ve kullananlar arasında duygusal bir birlik meydana getirir. Osmanlılar arasında milliyet mefkuresi önce gayrimüslimlerde ardından Arnavut ve Araplar'da en son Türkler'de ortaya çıktı. Türkler, yönetici olduklarından ilkin Osmanlıları bir arada tutmak istemiş, dolayısıyla Türkleşmeyi geç kabul etmiştir ama bu asır, milliyet asrıdır. Türkler, Osmanlılar'da memur ve rençper olduklarından milli bir duygusal birlik sağlayamamıştır. Milli duygu sanayici, tüccar sınıfları arasında sağlanabilir. Bununla birlikte güçlü devlet kurulabilir ve çıkarlar ortaklaşır. Ancak bu sınıflarla milli lisan, estetik, sanayi sağlanır ama memur ve rençper bir toplumun bunu sağlaması pek mümkün değildir. Gazete nasıl milliyet mefkuresini doğuruyorsa kitap beynelmil mefkureyi doğurur. Muasır ilimlerin ıstılahları insanların inandıkları kutsal kitabın dilinde türetilir, Türkler için bu Arapça ve kısmen Farsçadır. Balkan muharebesi, Avrupa vicdanının Hristiyan; Türk vicdanınsa İslam vicdanı olduğunu göstermiştir. Türkler lisanca Ural-Altay şubesinden olsalar da kendilerini İslam milletlerinden sayarlar (Gökalp, 1918: 1-8).

Asriyet-muasırlaşmak alet ve fenden ortaya çıkar. Muasırlaşmak Türklere sadece alet ve fenleri emreder, Türklerin kendi harsı kendine yeterlidir. Muasırlaşmak, Türkleşmek ve İslamlaşmak ile bu bağlamda uyumludur. Ziya Gökalp bir yandan hedefi şöyle saptar: "muasır bir İslam Türklüğü", diğer yandan dinin gittikçe önemini yitirdiğini, dine mensup bir beynelmilliyetin yerini, ilme mensup bir "hakiki bir beynelmilliyet" in aldığını, Avrupa medeniyetinin Japonya ve Türkiye'nin katılımıyla "lâ dini" bir karakter kazandığını ifade eder: "Yani bugün Türk milleti Ural-Altay ailesine, İslam ümmetine, Avrupa beynelmilliyetine mensup bir cemiyetten ibarettir." (Gökalp, 1918: 10).

Gökalp'e göre, okullardaki eğitim mefkureyi ortaya koyar. Buna göre, Türk terbiyesi, lisan ve edebiyat; İslam terbiyesi, ibadet ve ahlak; medeniyet terbiyesi, fen ve alet dersleridir. Bu dersler hakkıyla yapılırsa Türk-İslam ve medeniyet sentezi gerçekleşebilir (Gökalp, 1918: 34-37). Kısaca söylemek gerekirse Gökalp, üç ana cereyanını bir senteze ulaştırmak istemiş, Türk kimliğini İslamlaşmak ve muasırlaşmak ile birleştirmek istemiştir. Türk kimliği büyük oranda dil ve edebiyattan ibaret görülürken İslam kimliği bilimsel terimlerin icat edildiği ve dinî ahlakın sağlandığı kaynak olmuş, muasır unsur ise Batılı bilimsel çalışmalar görülmüştür. Fakat bu unsurların çatışma alanlarını, sözgelimi etnik kimlik ile İslam kimliğinin veya İslam kimliği ile Batılılaşmanın çatışma alanlarını görmezden gelmiş, gerçeklik ve siyasal cereyanlarla bağdaşmayan ideal bir sentezden söz etmiş, bununla birlikte Türk-İslam-Batı sentezinin meydana getirilmesinde öncü kişilerden olmuş, erken cumhuriyet döneminde meydana gelen laiklik politikasını etkilemiştir.

Bu atmosferde yukarıda ifade edildiği gibi “Pek Uyanık Bir Uykü” adlı makalesini “Rüya” adıyla yeniden düzenleyen Kılıçzade Hakkı, Müslüman Türklere seslenmiş, silahla alınacak bir intikam duygusuyla Müslümanların birliğini vurgulamış, yapılması gerekenleri bir öğreti biçiminde maddeler halinde ifade etmiştir. Bu maddeler arasında yer alan dördüncü maddeye göre, Türkler, Kur'an'a iman edip batıl inançları bırakacak, akılla iş görecektir. Her Türk iki levha asacak ve bu levhalar her yerde görülecek, bu levhalarda İttihad-ı İslam ve İntikam yazacaktır. Beşinci maddeye göre, her Türk son sistem bir mavzer ve bir sandık fişek alacak ve talim yapacak, kadınlar da bu talime katılacaktır. İslam'ın beş şartının yanına altıncı şart, tüfek ve fişek eklenecektir. Altıncı maddeye göre, millî fabrikalar kurulacak, herkes bu fabrikalardan alışveriş yapacak, Bizans'ın kadim serpuşu fes yerine milli bir serpuş olacaktır. Askerler, zamana uygun yağmur ve güneşe karşı bir siperli serpuş giyecektir. Kadınlar, istedikleri gibi giyinecek, yalnız israf etmeyecektir. Yedinci maddeye göre, kızlar “tahsilleri ve bekarlıkları müddetince” Müslüman, Çerkes ve Boşnaklarda olduğu gibi asla tesettür etmeyecekler ve velileri refakatlerinde olduğu halde erkeklerle edepli görüşeceklerdir. Bu suretle kızlar ve erkekler birbirleriyle tanışıp evlenebilecektir. Sekizinci maddeye göre, tembellik yuvası tekke ve zaviyeler yararlı mekanlara dönüştürülecek, yararlı işler için kullanılmayan gelirleri kesilecek ve maarif bütçesine aktarılacak, meşayih meyanında alim ve fazıl olanlara kaydı hayat şartıyla bir hane verilecek, bir mektepte muallimlik yapacaklardır. Kılıçzade Hakkı, bu maddede tüm tekke ve zaviyelerle beraber, dolaylı bir biçimde Bektaşî tekkelerinin durumuna da işaret etmiş, şöyle demiştir: “Diğerleri yani cahil olup da sermayesi babadan kalma [...] ve [işleri] (hu

eyvallah erenler) demekten ibaret olan ve şimdiye kadar halkı fıkren ve ilmen ızrar edenlere hiçbir şey verilmeyerek çalışıp kazanmaya mecbur tutulacaklar ve bunlardan (nefes etmek) kallesliğiyle ötekini berikini dolandıranlar cezaya çarptılacaklardır.” (1913/1914: 42-62). Bu maddeyle hedef alınan Bektaşî tekkelerinin kapatılması ifade edildiği gibi halkı dolandırdıkları öne sürülen şeyhlerin de cezalandırılacağı vurgulanmıştır.

Dokuzuncu maddeye göre, medreseler ilga edilecek, Süleymaniye Medresesi yerine Kolej De France biçiminde bir edebiyat okulu, Fatih Medresesi yerine Ekol Politeknik tarzında bir müessese meydana getirilecektir. Bu mekteplerde hocalar yetiştirilecek, softalık kurumu kaldırılacak, mevcut softalar düzen altında tutulup ihtiyaçları karşılanacaktır. 10. maddeye göre, sanki sarmak ve cübbe giymek sadece ulema-ı kirama mahsus olacak, başkalarına müsamaha gösterilmeyecektir. 15. maddeye göre, içtihat kapısı yeniden açılacak, Kur'an ve gerçek hadisler Türkçeye tercüme edilecek, hutbeler ihtiyaca göre Türkçe okunacaktır. 16. maddeye göre, ordu mensupları her gün tıraş olmaya mecbur tutulacaktır. 17. maddeye göre, çeşitli mezheplerin ileri gelenleri toplanarak tek bir mezhep saptayacak böylece ittihad-ı İslamiye meydana getirilecektir (Kılıçzade Hakkı, 1913/1914: 42-62).

Kılıçzade Hakkı bu kitabın ardından, 1914'te yayınladığı *Akıvamü's Siyer Münasebetiyle Son Cevap* kitabında deist bir yaklaşım göstermiş, evrimin bilimsel olduğunu söyleyip kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiş, peygamberlerin dünyevi olduklarını, birer dahi biçiminde görülmeleri gerektiğini söylemiştir. Bu kitapla din hakkında yazılarına son vermiş, bu konuya 1924'te İzmit'te çıkardığı *Hür Fikir* gazetesiyle yeniden dönmüş, bu gazete yazılarında dinin bilimle ilgisi olmadığını söylemiş ve Cumhuriyet devrimlerini desteklemiştir (Çelik, 2019: 262-265).

1913 ve 1914'te yazdıkları ve önerdikleriyle Kılıçzade Hakkı, Türk Devrimi'ni etkilemişti. Bu yıllarda yazdığı makalelerde ve kitapta görülen intikamcı ve İslamcı söylem Balkan Savaşları'nda alınan yenilginin getirdiği öfke ve intikam duyguları içinde kitlelere seslenmek amacıyla bir retorik biçiminde görülebilir. Ancak bu retorik içinde ifade edilen ve bir öğreti meydana getiren öneriler, medreselerle birlikte tekke ve zaviyelerin tasfiyesi, başlık değişimi, kadın hakları, Kur'an ve hadislerin Türkçeye tercümesi, devlet otoritesinde ve denetiminde tek bir yorum etrafında İslam'ın birleştirilmesi 1924 ve 1925'te gerçekleşecek devrimlerin işaret fişegi olmuştur.

Kısaca ve genel hatlarıyla söylemek gerekirse başta Abdullah Cevdet ve Kılıçzade Hakkı olmak üzere *İctihad* gazetesine, genel itibarıyla Batıcılara göre, temel sorun din-bilim çatışması veya ilkelik-medenilik, ilerencilik-gericilik mücadelesidir. Bu çevreye göre, 20. yüzyılın başında Batı, doğrudan doğruya model alınmalı, Batılı kurumsal ve toplumsal gelişme elitler vasıtasıyla topluma aktarılmalı, medeniyet gerçekleştirilmelidir. Bu süreçte birer “tembelhane” biçiminde görülen, toplumsal yaşama hiçbir değer katmayan tekke ve zaviyeler de tasfiye edilmelidir. Batıcılar yukarıda Kılıçzade Hakkı'nın işaret ettiği gibi, şüphesiz Bektaşî tekkelerinin kapatılması ve tasfiye edilmesi gerektiğine de inanmışlar, 1925'te bu tasfiyeyi desteklemişler, toplumsal düzenin ancak devlet otoritesinde biçimlenen tek bir İslam anlayışıyla gerçekleşebileceğini ifade etmişlerdir. 1921'den Cumhuriyet'e miras kalan Bektaşilik tartışmasını yeniden *Nur Baba* romanıyla başlatan Yakup Kadri de *İctihad* yazarları arasında yer almış, onu takip eden Peyami Safa da derginin 132-138. sayılarının yazı işleri müdürlüğünü üstlenmiş, dolayısıyla bu çevrenin temsilcileri olmuşlardır.

II. Meşrutiyet yıllarında Batıcıların karşısında İslamcıların modernleşme ile uzlaşan 1908'de yayın hayatına başlayan dergileri *Sırat-ı Müstakim* 1912'de *Sebilürreşad* adını almış, *Sebilürreşad*'ın Mehmet Akif başta olmak üzere birçok yazarı İslamcılık ile modernleşmeyi bağdaştırmayı, İslam'ın özünü yeniden gündeme getirerek ihya etmeyi ummuşlardır. Batı karşısında ezilen Müslümanlar arasından ilk defa Cemaleddin Afgani, bu yenilginin İslam'ın kabahati olmadığını, Müslümanların zamanla gerçek İslam'dan uzaklaştıkları için bu akıbete uğradığını ifade etmiş, tüm Müslümanları, Batı emperyalizmine karşı direnmeye çağırmış, bununla birlikte İslam ülkelerinde halktan kopmuş, baskıcı idarecileri de eleştirmiştir. Osmanlı coğrafyasında Osmanlıcılığı, II. Meşrutiyet yıllarında Mehmet Akif'in liderlik yaptığı İslamcılık cereyanı takip etmiş, Mehmet Akif'in başyazarlığını yaptığı *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* bu cereyanın gazeteleri olmuştur. Mehmet Akif'in fikirleri üzerinde Cemaleddin Afgani ardından öğrencisi Muhammed Abdud ve Abdülaziz Caviş etkili olmuştur. Mehmet Akif, özellikle Batı'yı bir bütün halinde almak ve aktarmak isteyen Batıcılara karşı çıkmış, İslam medeniyetinin teknik yönleri dışında Batı medeniyetinden üstün olduğunu savunmuştur. Ona göre, Batı'da marifet var ama fazilet yoktur. Almanya'yı gördükten sonra Batı'nın temizliği, düzeni ve eğitim sisteminden etkilenmiş, Osmanlı Devleti'nde de eğitimin iyileştirilmesini savunmuş, kadercî anlayışa karşı çıkmış, müteşebbis bireyi desteklemiştir. İlerlemeyi ifade etmiş, çalışkanlığı övmüş, evrim kuramına olumlu yaklaşmıştır. Medreseleri yetersizlikleri dolayısıyla eleştirmiş, kadın sorununda muhafazakâr bir tutum izlemiş, kadınların ana işinin ev olduğunu ifade

etmiştir. Bununla birlikte kadının aşağılanması, dövülmesine, çok eşliliğe karşı çıkmıştır (Ünsal, 2018: 72-80).

Mehmet Akif, uzun süreli bir ıslahatçılıktan yana tavır almış, ıslahatların İslam medeniyetine uygun bir biçimde yapılması gerektiğini savunmuş, edebiyatın da buna hizmet etmesi gerektiğini söylemiştir. Batı ve Doğu edebiyatının toplumsal gerçekliğe dayanan eserlerini seven yazar, yoksulluğa dikkat çekmiş, Türk milliyetçiliğineyse “kavmiyetçilik” diyerek karşı çıkmış, bununla birlikte Kurtuluş Savaşı koşullarında milliyetçi duygulara hitap eden İstiklal Marşı’nı yazmıştır. II. Abdülhamid’i halktan kopuk ve vesveseli yaşamı nedeniyle eleştirmiş, İttihatçılara katılsa da iktidar dönemlerinde muhalif olmuştur. Cihan Harbi sırasında esir alınmış Müslüman askerlere Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak Almanya’da vaazlar vermiş, etkili olmuştur. Millî Mücadele sırasında da kurtuluş yanlısı vaazlar vermiş, Sevr Anlaşmasına İslamcı argümanlarla karşı çıkmıştır (Ünsal, 2018: 81-85).

II. Meşrutiyet yıllarında İslamcı çevrenin doğrudan doğruya tarikatlar üzerinde yoğunlaştığını söylemek zor görünmekle beraber, bu çevreden Mehmed Ali Ayni ancak 1923’te “Bizdeki Tarikatlar” başlıklı makalesinde tarikatların ahlaklı bir yaşam için şeyhin gözetimine girmek olduğunu ifade etmiş, önem ve değerini vurgulamış ama şunu söylemekten de kaçınamamıştır: “Bizde tarikat ve tekke denince, hatıra mutlaka tembellik ve mutlaka başkalarının kesesinden kibarca geçinmek geliyor. [...] şu tarikat dünyasından ruhu büyük, azim ve iradesi büyük bir adamın yetişerek sönmüş emellere, donmuş kalplere yeni bir heyecan ve hararet üflemesini şiddetle temenni ederim.” (Ayni, 1923: 139-144’ten akt. Kara, 2021: 629).⁵ Mehmed Ali Ayni, söz konusu yargıya bir ölçüde hak vermekle birlikte tam anlamıyla katılmamış ve tarikatlardan beklentisini ifade etmiştir.

Kısaca söylemek gerekirse Türk milliyetçiliğiyle de ilişki kuran Batıcılar, medeni bir toplumun kurulması için topluma yük görünen, tembelhane biçiminde adlandırılan tarikatların kapatılması gerektiğini ifade etmiş, İslamcılarsa tarikatların toplumsal

5 Kara’nın iki ciltlik derlemesinde aktardığı kadarıyla, İslamcı yazarlar doğrudan doğruya tekke ve zaviyeler üzerinde pek durmamış daha çok İslam ve terakki, İslam ve kadın, İslam ve Batı-Batıcılık gibi sorunsallar üzerinde yoğunlaşmışlardır. Sanırım bu derleme söz konusu döneme dair İslamcı yazarların yazılarından bir örneklem oluşturmuştur. Dolayısıyla ben bu derlemeye dayanarak İslamcı yazarların tekke ve zaviyeler üzerinde pek yoğunlaşmadığı kanısına vardım (Kara, 2021: 629-632).

rolüne atıf yapmış, ahlaklı bir yaşam için önemine dikkat çekmiş, ihyanın olanaklarını savunmuşlardır.

Cumhuriyet'e Miras Kalan Bir Mesele: Bektaşilik (1921-1931)

Erken Cumhuriyet döneminde Bektaşilik tartışması, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden Yakup Kadri'nin *Nur Baba* romanını 1921'de *Akşam* gazetesinde tefrika etmesiyle başlar, ancak gelen tepkiler üzerine tefrika durdurulur. Roman, 1922'de bu defa kitap halinde yayınlanır.

Yazar, 1913'te Kısıklı Bektaşî tekkesine devam ettiği yıllarda yazmaya başladığı romanını Cumhuriyet'ten hemen önce 1921-22'de okur karşısına çıkarmış, bir bakıma II. Meşrutiyet yıllarında görülen ve erken cumhuriyet dönemine devreden tarikat tartışmasını sürdürmüştür. II. Meşrutiyet yıllarında Yakup Kadri'nin de yazarları arasında bulunduğu Batıcıların temsilcisi *İctihad* gazetesi, tarikatları lüzumsuz görmüş ve kapatılmaları gerektiğini savunmuş, anlaşılan Yakup Kadri de bu tartışmadan tarikatların lüzumsuzluğuna inanmış, bir bakıma kapatılması gerektiğini söz konusu romanıyla kamuoyuna taşımıştır.

Yakup Kadri, romanın girişinde "Bir İzah" yazmış, roman tefrika halinde Akşam gazetesinde yayınlanırken gelen eleştirilere yanıt vermiştir. Eleştirilerden ilki, Bektaşî çevrelerden gelmiş, bu çevreler, yazarı Bektaşî sırrını faş etmekle itham etmişlerdir. Oysa yazara göre, Bektaşî sırrı tabiri halk arasında dolaşan asılsız dedikodulardan ibarettir. 1826'de kapatılan Yeniçeri Ocağı'yla birlikte tasfiye edilmek istenen Bektaşîler, korkuyla ibadetlerini gizlemeye başlamışlar, bu halde asılsız suçlamalarla karşı karşıya kalmışlardır. Nur Baba'da bu tür asılsız suçlamalara yer verilmediği gibi, cem ayinlerinin hakiki içeriğinden söz edilmiş, dolayısıyla yazara göre Hacı Bektaş Veli Ocağı'na hizmet edilmiştir. İkinci eleştiri, roman karakterlerinin gerçek hayatta bazı kimselerle örtüştüğü, romanın bir bakıma gerçekliği kopyaladığı yönündedir. Yakup Kadri, bu eleştiriye de karşı çıkmış, romanın bir hayal ürünü olduğunu ama uygun koşullarda bu ilişkilerin yaşanabileceğini ifade etmiştir. Romanın 1923'te yayınlanan ikinci baskısına "İkinci İzah" yazan Yakup Kadri, romanı sadece Halide Edip'in roman çerçevesinde değerlendirdiğini söylemiş ve kendisine teşekkür etmiş, Bektaşîlik tartışmalarınaysa bu sefer girmemiştir (Karaosmanoğlu, 2006: 11-19).

Yakup Kadri bu romanda bir Bektaşî tekkesini, tekkenin mürşidi Nur Baba çevresinde anlatır. Nur Baba, makamını çevresindeki kadınları kendisine bağlamak ve onları maddi manevi her yönüyle sömürmek üzere kullanır. Roman, Nur Baba'nın tuzağına düşen Nigâr Hanım'ı odağına alır. Roman boyunca yazar, inandırıcılıktan ve gerçeklikten uzak bir biçimde Nur Baba ve Nigâr Hanım gibi karton karakterler üzerinden Bektaşî tekkesini neredeyse bir gazinoya çevirmiş, dine, maneviyata, tarikata, Bektaşiliğin ilahiyatına dair hiçbir unsurun görülmediği, hiçbir tartışmanın yapılmadığı bir çevrede Nigâr Hanım'ın trajedisine odaklanmıştır. Romanın başında Nur Baba'nın zevcesi Celile Bacı, bir muhabbetin meyhane ortamına dönmesi karşısında, roman boyunca görülen tekkenin halini şöyle ortaya koymuştur: “Bana söyleyin böyle meydan, böyle mabet nerede gördünüz? Baba kendinden geçmiş, evlatlar her istediğini yapar. Rapt yok, zapt yok lokma zamanı ise hiç belli değil.” (Karaosmanoğlu, 2006: 23). İlerde Nur Baba olacak Nuri, tekke şeyhi Afife Baba'nın Anadolu'dan bulup getirdiği bir çocuktur, ergenliği ve gençliğinde hayvani bir cinsel istekle kavrulmuş, hırçın ve saldırganlaşmıştır. Afife Baba'nın ölümünün ardından babanın karısı Celile Bacı ile evlenmiş, bununla birlikte tekkeye gelen kadınlardan Ziba Hanım ile de ilişki kurmuştur. Şimdi sırada Ziba Hanım'ın kardeşinin kızı Nigâr vardır. Evli ve çocuklu Nigâr da Nur Baba'nın meyhaneden hallice tekkesine düşer ve sonunda kocasından ve çocuklarından ayrılır, servetini Nur Baba'ya kaptırır, perişan olur. Yakup Kadri, tekkeyi meyhaneden hallice betimler, öyle ki tekkenin aşçısı dahi bir meyhane aşçısı gibi görünür. Tekkede Bektaşiliğe gönül vermiş, huzur ve ahlak arayışı içinde Allah'a yönelen kimseye yer yoktur. Tekkenin müritleri ya karnını doyurmaya ya bir meyhane havasında mest olmaya gelirler. Yazar, okura ikrar cimini Nigâr'ın yakını Macid'in ağzından aktarır, Macid okura akıllı ve olgun bir insan biçiminde tasvir edilir. Macid kısa sürede tekkeden ve tüm müritlerden nefret eder, ikrar ceminin ardından şöyle der: “Çok geçmiyor, aynı meydan garip bir meyhane haline giriyor, biraz evvel son derece huşu ile postların üstünde tek tek diz çökenler yine aynı meydanda kahkahalar, şakalar ve şarkılarla bir takım yuvarlak yer sofralarının etrafında gelişigüzel çepeçevre yığılıveriyorlar. Bu sofralar bir sarhoşluk ve coşkunluk gecesinin beşikleri gibi duruyorlar.” (Karaosmanoğlu, 2006: 96-97).

Yakup Kadri, Bektaşilerden gelebilecek olası tepkileri göğüslemek amacıyla Nur Baba tekkesinin özgünlüğünü dolaylı bir biçimde ifade etmiş, Nur Baba evlatlarının diğer Bektaşî tekkeleri ve babalarıyla başının hoş olmadığını yazmış ve şöyle devam etmiştir: “Onlar Bektaşilik içinde diğer bir Bektaşiliğin mümessilleri, ayrı bir sınıf tarikat ehli gibidirler. Hele Sütlüce postuna oturan bir ihtiyar mürşid Nur Baba'ya

adeta bir mülhid nazarıle bakıyor ve onun evlatlarına her yerde tesadüfte türlü türlü hakaretler etmekten kendini alamıyordu.” (Karaosmanoğlu, 2006: 97).

Romanın genel yaklaşımını bu kısa ifadelerin kurtardığı, *Nur Baba*'yı diğer Bektaşî tekkelerinden ayırdığı söylenemez. Kısaca ifade etmek gerekirse bu roman, II. Meşrutiyet döneminde izlenebilen din-bilim tartışmaları bağlamında yazılmıştır.⁶ Basında ilk tepki, roman piyasaya çıktıktan 12 gün sonra, 9 Mayıs 1922'de Ahmet Haşim'den gelmiş, yazar romanı methetmiş, romanın bir kurgu olduğunu, Bektaşîlerin bu kurgudan alınmamaları gerektiğini belirtmiş, dahası Bektaşîlerin romandaki gibi neşeli ve mahzun olabilmelerini dilemiştir. Halide Edip de İnkıdam'da çıkan yazısında, romanı edebi yönleriyle övmüş, romanın bilinmeyen bir muhiti çok iyi bir biçimde ifade ettiğini vurgulamış, bu durumun Bektaşîleri telaşa sürüklediğini ileri sürmüştür. Basında bu dönemde yer alan tek yergiye, İleri gazetesinin 1536, 1539, 1542 ve 1547 numaralı sayılarında Necip imzasıyla yayınlanmış, “Nur Baba Romanı Münasebetiyle Bir Cevap” başlığı altında yazdığı yazılarda Necip, *Nur Baba*'da anlatılanların Bektaşîliğe hürmetsizlik olduğunu, Yakup Kadri'nin Bektaşîliği bilmediğini ve romanda birçok hata yaptığını ifade etmiştir (Gariper, Küçükcoşkun, 2008: 47-53. Necib, 16 Mayıs 1922: 16.).⁷

Kısaca, Yakup Kadri'nin yazdığı *Nur Baba* romanı, II. Meşrutiyet yıllarında etkisini gösteren ve Türk Devrimi'nin de temelinde yer alan Batıcıların din-bilim çekişmesinde izledikleri yolu göstermiş, tekkelerin çürümüş olduğunu, toplumsal yaşama hiçbir değer katmadığını, aksine zarar verdiğini ileri sürmüş, siyasal bir düşünceyi ve tezi, roman vasıtasıyla tartışmış ve savunmuştur. Aslında bu tezli roman, Bektaşîlikten tarikatlara ve dine uzanan dair daha büyük bir tartışmanın edebi

6 Karaosmanoğlu'nun bir tez etrafında kaleme alınan romanlarından bir diğeri de Yaban olmuş, yazar burada da aydın-köylü ikilemi kurgulamış, köylünün bir sürü biçiminde güdülmesi gerektiği tezini savunmuş, köylüyü küçümsemiş, aşağılamış, gerçekçi bir roman yazamamıştır. Kısa bir değerlendirme için bk. (Timur, 2002: 90-94).

7 Büyük bir ilgi ve tepkiyle karşılanan romanı Muhsin Ertuğrul 1922'de filme çekmek istemiş, Nur Baba'nın setini Bektaşîler basmış, film isim değişikliği, oyuncu değişikliği ve polisiye tedbirlerin ardından Boğaziçi Esrarı adıyla 13 Aralık 1923'te gösterime girmiş, gösterim sırasında da yine Bektaşîlerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Mustafa Kemal, Nur Baba romanını okuduktan sonra romana ilham veren Kısıklı Bektaşî Tekkesi Şeyhi Ali Baba ve Yakup Kadri'yi köşke yemeğe davet etmiş ama romandaki Nur Baba'yı Ali Baba'da göremeyince Yakup Kadri'ye sormuş, Yakup Kadri romandaki kahramanın büyük oranda bir kurgu olduğunu ifade etmiştir (Gariper, Küçükcoşkun, 2008: 68-72).

düzeyde bir yansıması olmuş, roman vasıtasıyla tekke ve zaviyeler için en doğru yolun kapatılmaları olduğu savunulmuştur.

Nur Baba tartışmaları henüz sönmeden, bu dönemde Bektaşilik ile ilgili ilk araştırma 1914-1924 yılları arasında yaptığı araştırmaların ardından Milletvekili Besim Atalay tarafından gerçekleştirilmiştir. Besim Atalay, söz konusu araştırmayı yaparken kendi ifadesiyle, bir hayli fedakarlıklar yapmış, birçok kişiyle görüşmüş, gidilmesi çok zor köylere ve yaylalara gitmiş, görülmesi zor vesikalar okumuştur. Araştırmacının ana motivasyonunu şöyle ifade etmiştir: “Her işimde olduğu gibi bu işimle dahi Türklüğe bir hizmet etmek istedim; vatana âid bilgilerimize ufak bir şey katmaya uğraştım.” Bu yıllarda görebileceği olası tepkilere dair ise şunları söylemiştir: “Bu kitabı yazdığım için bana kimsenin kızmamasını, danılmamasını ricâ ederim. Artık şu, ilim ve medeniyet asrında saklı, gizli hiçbir şey kalmamıştır ve kalmayacaktır. Bugün saklansa yarın mutlaka öğrenilecektir, nitekim öğrenilmiştir.” 1924’te Bektaşilik çalışmak, bu konuda yayın yapmak, Nur Baba’ya gösterilen tepkilerden anlaşıldığı gibi, hem Bektaşilerden sırrı faş etmek gerekçesiyle hem de muhtemelen Sünni çevrelerden, Bektaşiliği görünür kıldığı, kamuoyuna çıkardığı gerekçesiyle tepki çekebilirdi. Besim Atalay, bu tepkilerin önüne geçmek maksadıyla olmalı, araştırmacının girişinde söz konusu cümleleri kurmuş ve Bektaşiliği nesnel bir biçimde anlattığını ve tarihi değil, güncel bir araştırma yaptığını vurgulamıştır. Bektaşiliğin tarihi ve ortaya çıkmasıyla ilgili Köprülü’ye atıf yapmış, Köprülü’nün araştırmalarının takip edilmesi gerektiğini söylemiş, kendi araştırmasını şöyle izah etmiştir: “Bektaşiliğin târihi ve zuhûru mes’eleleri ayrı bir mes’eledir. Bu iş bizim sadedimizden dışarıdadır. Biz Bektâşiliği bugünkü şekliyle görmek ve tedkik etmek istiyoruz.” (Atalay, 2015: 77, 83).⁸

Yazara göre Bektaşilik, Alevilik adıyla Anadolu’nun her yerine yayılmış, özellikle Sivas, Dersim, Kars, Tokat, Adana, İçel, İzmir ve Manisa’nın bazı köylerinde yoğunlaşmış, nüfusu bir buçuk milyona ulaşmıştır. Yazar, Alevi nüfusunun dağılımına veya nüfusa dair verdiği bilgileri herhangi bir kaynağa dayandırmamış, anlaşılan kişisel okuma, tecrübe ve gözlemlerini ifade etmiştir. Çalışma boyunca Bektaşilerin

8 Atalay’ın araştırması kitap haline gelmeden Hakimiyet-i Milliye’de tefrika halinde yayınlanmış Mehmed Ali Aynî’nin eleştirileri dışında kayda değer bir tepki çekmemiş, Hakimiyet-i Milliye bu tür araştırmaları teşvik etmiştir (Küçük, 2003: 191).

ve Alevilerin Türklüğünü vurgulamakla beraber, yer yer karşılaştığı farklı tabloları saklamamış, Bektaşî-Alevileri dar bir kimlik anlayışı içine sıkıştırmamıştır. Sözgelimi Çepnilerin Sünnilere Türk, kendilerineyse Türkmen dediklerini ifade etmiş, Köy Bektaşîleri adını verdiği Alevi veya Kızılbaşlarinsa Türk adlandırmasından ve Türklükten uzak kalmak istediklerini söylemiş, Dersim'de Alevilerin Kürtleştiğini ileri sürmüştür (Atalay, 2015: 96-100). Kısaca Besim Atalay, 1914-1924 yılları arasında çoğunluğu saha çalışması ve gözlemlerine dayanan bir Bektaşî-Alevi araştırması gerçekleştirmiş, söz konusu kitlenin coğrafyasını, nüfusunu Türkçü bir yaklaşımla ama kendi kimlik tanımlarıyla birlikte değerlendirmiştir. Bektaşî, Alevi ve Kızılbaş ifadelerini hemen hemen aynı anlamlarda kullanmış, Alevi ve Kızılbaşların kentli Bektaşîlere göre, köylü olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, bu makalede ayrıntısına giremeyeceğimiz bir biçimde Bektaşî-Alevilerin inanç ve ritüellerini de kaydetmiştir. Bu araştırma, bu yıllarda Bektaşî-Aleviler üzerine yapılmış bir araştırma olmakla beraber, şüphesiz paradigmasını Köprülü'nün inşa ettiği Türk kimliği içinde bir Alevi tarih yazımı gerçekleştirmiş, bu sırada görebildiğimiz kadarıyla herhangi bir tepki veya eleştiriyi karşılaşmamıştır.⁹

3 Mart 1924'te halifelik ile Millî Mücadele döneminde şeyhülislamlık ve evkaf vekaletinin birleştirilmesinden meydana gelen Şeriye ve Evkaf Vekâleti kapatılarak rejimin egemenliği güçlendirilmiş, yeni kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı ile camiler, mescitler, dini kadrolar tamamen hükümetin denetimi altına alınmıştır. Aynı gün çıkarılan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile eğitim birleştirilmiş, vakıfların hakimiyetinde bulunan sıbyan mektepleri ve medreseler Maarif Vekaleti'nin egemenliğine geçmiştir. Bir süre sonra sıbyan mektepleri ve medreseler kapatılmış, bu vasıta ile eğitim tamamen laik iktidarın egemenliğine girmiştir. 1925'te Şeyh Said isyanının ardından tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla tamamlanmıştır. Bu yıllarda eğitim müfredatından din dersleri önce kısmen bir süre sonra 1931 yılında tamamen çıkarılmıştır.

1924'te diğer taraftan Millî Mücadele Dönemi'nin kumandanları arasında iktidar mücadelesi derinleşmiş, kasım ayında muhalifler örgütlenerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırka'yı (TpCF) kurmuş, ancak partinin ömrü sadece birkaç ay sürmüş,

9 Alevi tarih yazımı ile ilgili ayrıca bk. (Yılmaz, 2020: 245-266).

parti, Şeyh Said İsyanı'na karıştığı gerekçesiyle 3 Haziran 1925'te kapatılmıştır.¹⁰ Şeyh Said İsyanı sırasında çıkarılan Takrir-i Sükûn kanunuyla tüm muhalefet tasfiye edilmiş, tek parti otoritesi sağlanmıştır. Şeyh Said isyanı bastırıldıktan ve ülkede tek parti otoritesi sağlandıktan yaklaşık üç ay sonra 23 Ağustos 1925'te Mustafa Kemal, şehrin ileri gelenlerinin daveti üzerine Kastamonu'ya bir gezi gerçekleştirmiş, İnebolu ve Kastamonu'da yaptığı konuşmalarla bir muhasebe yapmıştır. Şapka Nutku adıyla tanınan 27 Ağustos 1925'te İnebolu'da yaptığı konuşmada, vilayet namına Ankara'ya gelen heyetin daveti üzerine şehre memnuniyetle geldiğini ifade etmiş, kısa zamanda bir dizi devrim yaptıklarını, hilafet ve saltanatı tasfiye ederek Türk milletinin hakimiyetini sağladıklarını, medreseleri kapatıp eğitimde birliği gerçekleştirdiklerini, medeniyet vurgusuyla Türk halkının artık kendisine yaraşır kıyafetler giymesi gerektiğini vurgulamış, şapkayı tanıtmış, şapka giymeyi medeniyetin bir unsuru saymıştır.¹¹ Mustafa Kemal Paşa, Kastamonu'da verdiği nutukta da benzer bir tema

10 17 Kasım 1924'te kurulan TpCF kurucuları arasında Ali Fuat Paşa, Kazım Paşa ve Rauf Bey yer alır. Fırka'nın Başkanı Kazım Karabekir, İkinci Başkanı Rauf Bey ve Genel Sekreteri Ali Fuat Paşa olmuşlardı. TpCF beyanname ve tüzüğüne göre, liberal demokrasiyi savunan bir oluşumdur ve özellikle programında, Mustafa Kemal'i hedef alan diktatörlük endişeleri dikkati çeker. Mustafa Kemal ise TpCF programındaki bu göndermeleri açıklamaz olarak değerlendirir (Tunçay, 2005: 109). Kinross'a göre, TpCF: "Daha kuruluşundan beri, Mustafa Kemal'i devirip başka bir hükümet kurmayı değil fakat [...] yalnızca otoritesini dizginlemeyi ve sınırlandırmayı amaç edinmişti." Kinross, 2005: 462. Mango, partinin iktidar çevresinden dışlanmış kişileri bir araya getirmesine dikkat çekerek şöyle demiştir: "Hepsi de Türk milliyetçisiydi ve çoğu çağdaşlaşma yanlısıydı. Liberal görüşlü oldukları kuşkuluydu; aralarındaki tek ortak nokta, Mustafa Kemal'in Başvekil İsmet Paşa aracılığıyla kullandığı iktidar tekeline karşı çıkmaktı." (Mango, 2007: 405).

11 Mustafa Kemal konuşmasında şöyle demiştir: "Velhasıl medeniyim diyen Türkiye'nin hakikaten medeni olan halkı baştan aşağıya kadar vaz-ı hariciyesinde dahi medeni ve mükemmel bir insan olduğunu fiilen göstermek mecburiyetindedir. [...] Medeni ve beynelmîl kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için layık bir kıyafettir. Onu iktisap edeceğiz. Ayakta iskarpin veya fotin, bacadta pantolon, üstünde yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket bittabi bunların mütemmimi olmak üzere başta siper-i şemsi, serpuş... Bunu çok açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine şapka denir. [...] Bunda tereddüt edenler vardır. Onlara diyeyim ki çok gafilsiniz ve çok cahilsiniz ve onlara sormak isterim. Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz?" Kadınlar konusunda bu kadar açık konuşmayacağını ifade eden Mustafa Kemal, kadınların erkeklerin kıskançlığından yüzlerini ve gözlerini çok sıkı kapattığını söylemiş, buna lüzum olmadığını, kadınların en azından etraflarını görebilmeleri gerektiğini ifade etmiş, bunun için gerekirse şiddet kullanmaktan kaçınmayacaklarını dolaylı bir biçimde belirtmiş, şöyle devam etmiştir: "Arkadaşlar suret-i mahsusada telâffuz ediyorum, korkmayınız. Bu gidiş zaruridir. Bu zaruret bizi yüksek ve mühim bir neticeye isal ediyor. İsterseniz bildireyim ki bu kadar yüksek ve mühim bir neticeye vusul için lâzım gelirse bazı kurbanlar da verelim. Bunun ziyanı yoktur." (Cumhuriyet, 1 Eylül 1925: 1-2.)

işlemiş, devrimlerin amacının medeni bir ülke meydana getirmek olduğunu söylemiş, henüz tüm ülkede kapatma kararı verilmeyen tekke ve zaviyeler hakkında, medeniyet ve cehalet karşıtlığından yararlanarak şöyle demiştir:

“Ölülerden istimdat etmek medeni bir heyet-i içtimaiye için şeyndir [ayıp]. Mevcut tarikatların gayesi kendilerine tâbi olan kimseleri dünyevî ve manevî olan hayata mazhar-ı saadet kılmaktan başka ne olabilir? Bugün ilmin, fennin bütün şümulu ile medeniyetin muvacehe-i şulepûşunda [medeniyetin alevli yüzünde] falan ve filan şeyhin irşadıyla saadet-i maddiye ve maneviye arayacak kadar ibtidâî insanların Türkiye camia-yı medeniyesinde mevcudiyetini asla kabul etmiyorum. (Şiddetli alkışlar)

Arkadaşlar, efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müridler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru ve en hakiki tarikat, tarikat-ı medeniyedir. (Sürekli alkışlar) Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak, insan olmak için kâfidir. Rüesa-i tarikat bu dediğim hakikati bütün vuzuhuyla idrak edecek ve kendiliklerinden derhal tekkelerini kapayacak, müritlerinin artık vasıl-ı rüşd olduklarını elbette kabul edecektir.” (Cumhuriyet, 1925: 1-2).

Mustafa Kemal, Kastamonu gezisinde medeniyet ve ilkelik karşılaştırmasından sık sık yararlanmış, Türk milletinin devrimlerle beraber medeniyet yoluna girdiğini ifade etmiş, yeni kılık kıyafetlerle beraber medeni görünümün gerçekleşeceğini ve medeniyete uyum sağlanabileceğini vurgulamış, tarikatların dolayısıyla tekke ve zaviyelerin medeni Türkiye’de yeri kalmadığını ifade etmiş, Türk milliyetçiliğiyle Batıcılığı keskin bir biçimde birleştirmiştir. Bu gezinin ardından tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair 677 sayılı kanun, 30 Kasım 1925’te Meclis’te kabul edilmiş, 13 Aralık 1925’te Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹²

Bu kanunla tüm tarikatlarla birlikte Hacı Bektaş Dergah’ı da kapatılmış, Dergah’ın Babagan kolu temsilcisi Salih Niyazi Dedeaba, 1926’da buradan ayrılmıştır. 1927’ye kadar Ankara’da bir otele tarikat faaliyetlerini gizlice yürütmüş fakat daha fazla

12 30 Kasım 1925’te Konya mebusu Refik Bey tarafından verilen teklifle tekke ve zaviyelerin kapatılması kabul edilmiştir. Refik Bey teklif sırasında sık sık şapka kanuna karşı mebusların muaf tutulması için teklif veren Nureddin Paşa’ya atıfta bulunmuş, Nureddin Paşa’nın söz konusu teklifle vatandaşlar arasında fitneye yol açtığını, Sivas’ta ve Erzurum’da şapka karşıtı ayaklanmalara sebep olduğunu ileri sürmüş, kendisine Rize mebusu Ekrem Bey, Muş mebusu İlyas Sami Bey destek vermiştir. Bu ithamlarla bir bakıma tekke ve zaviyeler kanuna olası muhalefete baştan bir set çekilmiştir, 30 Kasım 1925 TBMM Zabıt Ceridesi, 312-315. Kanun, 13.12.1925’te Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Resmî Gazete: 13.12.1925.

sürdüremeyeceğini anlamış, 1930 sonu veya 1931 başında Arnavutluk'a göçmüştür (Hamzaj, 2015: 27-30).¹³ Şevki Koca'ya göre, 1925'te tarikatlar kapatılırken 1927'ye kadar sadece Masonluk ve Bektaşiliğe izin verilmiş fakat 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldığı sırada bu partide etkili masonlar da tasfiye edilmiş, dolayısıyla Bektaşiliğin de yasaklanması gündeme gelmiştir. İsmet Paşa, “ya hep ya hiç” demiş Masonluk ile Bektaşilik de yasaklanmıştır (Koca, 2000: 348-350). Bektaşî tarikatının kapatılmasını kişisel ilişkilere bağlayan ve Atatürk'ün dışında gören bu yaklaşım, ayrıca yazıldığı dönem içindeki siyasal yaklaşımlar bağlamında okunmalıdır. Ama şunu söylemek gerekir ki bu yaklaşımı ve yorumu dönemi içinde doğrulamak mümkün görünmemektedir. Çelebilerden Veliyeddin Ulusoy, tarikatın kapatılmasına, bozulması dolayısıyla ailenin destek verdiğini söylemişse de ailenin diğer üyeleri 1950'lerde Demokrat Parti'de siyaset yapmış, bir bakıma CHP politikalarını eleştirmiştir (Yıkıms, 2014: 75, 94-106).

Kara Kampanya: Büyük Gazete ve Peyami Safa (1926-1927)

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla şapka giyme zorunluluğunun getirilmesi tartışmaları, tepkileri sürerken haftalık yayınlanan *Büyük Gazete*'de Bektaşilik ile ilgili bir yazı dizisi yayınlanmıştır. *Büyük Gazete*'nin ilk sayısı 28 Ekim 1926'da yayınlanmış, gazetenin müdürü ve baş muharriri, adından başka bir bilgiye ulaşamadığımız Zeki Cemal olmuştur. Gazete, genel itibarıyla rejimi ve inkılapları desteklemiş, tekke ve zaviyelerin kapatılmasının ardından yayınladığı yazı dizisiyle Bektaşilik özelinde tüm tekke ve zaviyelerin çürümüşlüğüne göstermek istemiştir. 11 Kasım 1926-3 Mart 1927 yılları arasında yayınlanan yazı dizisinin yazarı, on yıl bir Bektaşî tekkesinde babalık yapmış bir Bektaşî biçiminde tanıtılmıştır. Yazı dizisi boyunca Bektaşî inancı

13 Salih Niyazi Dedeaba'dan sonra Tekkeci Şeyhi Bektaş Baba da ülkeyi terk etmiştir, (Küçük, 2003: 75). Arnavut Bektaşileri için ayrıca bk. Aftamaj, 2009. Tekke ve zaviyelerin kapatılması üzerine Bektaşilerin tepkileri için ayrıca bk. (Küçük, 2003: 190-197). Şevki Koca'ya göre, 1925'te tarikatlar kapatılırken 1927'ye kadar sadece Masonluk ve Bektaşiliğe izin verilmiş fakat 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldığı sırada bu partide etkili masonlar da tasfiye edilmiş, dolayısıyla Bektaşiliğin de yasaklanması gündeme gelmiştir. İsmet Paşa, “ya hep ya hiç” demiş Masonluk ile Bektaşilik de yasaklanmıştır (Koca, 2000: 348-350). Bektaşî tarikatının kapatılmasını kişisel ilişkilere bağlayan ve Atatürk'ün dışında gören bu yaklaşım ayrıca yazıldığı dönem içindeki siyasal yaklaşımlar bağlamında okunmalıdır. Ama şunu söylemek gerekir ki bu yaklaşımı ve yorumu dönemi içinde doğrulamak mümkün görünmemektedir. Çelebilerden Veliyettin Ulusoy, tarikatın kapatılmasına, bozulması dolayısıyla ailenin destek verdiğini söylemişse de ailenin diğer üyeleri 1950'lerde Demokrat Parti'de siyaset yapmış, bir bakıma CHP politikalarını eleştirmiştir (Yıkıms, 2014: 75, 94-106).

bir din biçiminde tanımlanmış, genel itibariyle Bektaşilik karalanmış, yüzyıllardır üretilen yalan ve iftiralar sıralanmış, Bektaşi tekkelerinin kapatılmasının ardından Bektaşi itikadı da söz konusu kampanyayla bitürmek istenmiştir. 11 Kasım 1926'da yayınlanan ilk yazının başlığı yazı dizisini bütünüyle anlatır niteliktedir, yazının uzun başlığı şöyledir:

“Tarihe karışan Bektaşiliğin bütün esrarı ve içyüzü, Bektaşilik içki, çalgı, kadın, erkek, karmakarışık bir alemdir baştanbaşa fuhuş, rezalet, ahlaksızlık olan bu alem hakkında birçok kitaplar yazılmış sözler söylenmiştir. Bektaşiliğin birinci şartı (ser) çıkar (sır) çıkmaz olduğu için hiç kimse işin içyüzünü öğrenememiştir. Bugün artık tarihe karışan bütün esrarı senelerce tekkede yaşayan ve baba olmuş bir Bektaşi Büyük Gazete'ye anlatıyor.” (Büyük Gazete, 1926: 2).

Bir Bektaşi babası biçiminde tanıtılan bu kişiye göre, Bektaşi sırrı açıklanmalı ve tekke gibi Bektaşi itikadı da ortadan kalkmalıdır. Yazıya göre, Bektaşilik Arap istilalarıyla başlar, Araplar İran, Turan ve Anadolu'yu büyük katliamlarla istila eder, bu istilalar sırasında eski din adamları işsiz kalır. Araplar herkesi Müslümanlaştırmak ister, Türkler Bektaşilikten Mevleviliğe birçok tarikat kurarlar. Konya Selçukluları Mevleviliği kurar ve bu devlet Fars lisanını benimser, Acemleşir. Hacı Bektaş Veli bu koşullarda Türkleri örgütlemiş ve bir siyasi fırka tesis etmiş ve ismini “Nazenin” koymuştur. Bu tekkenin en önemli tarafı Türkçeyi kullanmasıdır. Babaya göre, tekkenin amacı Anadolu'daki Türk hükümetine vaziyet etmektir. Bir süre sonra Osman, tekkenin desteğiyle Osmanlı Devleti'ni kurmuş, ardından Hacı Bektaş Veli, Yeniçeri Ocağı'nı tesis ederek Türk hükümetinin esasını meydana getirmiş fakat Bektaşi itikadını kabul ettirememiştir. Hacı Bektaş Veli ile Osmanlı idaresi arasında uzun görüşmelerden sonra gizli bir anlaşma imzalanmıştır. Buna göre; 1. Padişah ailesi daima Bektaşi kalacaktır. 2. Hükümet makamları Bektaşilerin ellerinde bulunacaktır. 3. Fethedilecek yerlerin ahalisi sadece Bektaşi tarikatına dahil edilecektir. Bu anlaşma Yavuz dönemine kadar sürmüş fakat Yavuz, Şah İsmail ile girdiği mücadele nedeniyle anlaşmaya uymamış, II. Mahmud ise bu anlaşmayı tasfiye etmiştir (Büyük Gazete, 11 Kasım 1926: 2).

Yazarın iddiasına göre Bektaşilik sırrı, insandan başka ilah yoktur, dağ, taş ne varsa hepsi birdir inancına dayanır ve bu inanç gizlenir. Bektaşiler Ali'yi takip eder, Bektaşilerin nazarında peygamberin hükmü yoktur. Hacı Bektaş Veli, Türkçe bir Kur'an tefsiri yapar. Kur'an'ın zikrettiği Allah, Ali'den başkası değildir. Kâinat Ali'nin yüzünde toplanmıştır. İçki içmek, şarkı söylemek, kişinin kâinata karışmasını sağlar,

bu araçlar vasıtasıyla kişi kendini “gaib” eder, yazar şöyle der: “Hülasa, cümle âşık olmak, meclis halinde içmek, kendini gaib etmek gibi üç nokta vardır ki Bektaşî akaidinin heyet-i umumiyesini gösterir. Din namına, başka hiçbir akaid, merasim mevcut değildir.” (Büyük Gazete, 11 Kasım 1926: 3). Yazara göre, her şeyi güzelde aradıklarından Bektaşî erkekler arasında “gulamperestlik” ortaya çıkmış, kadınlarsa güzel erkeklerin “orta malı” olmuştur. Kadın ve erkeklerin birleşmesi de kâinata “gaib” olmaktır, bu halde her gece içki alemlerinde kadınlar erkekler birleşir, bu da “mum söndü”nün ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Bu durumda tarikatla ayıp adına bir şey kalmaz ve çırılçıplak bakire sakiler içki dağıtır (Büyük Gazete, 11 Kasım 1926: 3).

18 Kasım 1926 tarihli sayıda da tarikatların ülkeye verdikleri zararların açığa çıkarıldığı ifade edilir. 10 sene babalık yapmış bir Bektaşî’nin anlatımıyla Bektaşîliğin rezillikleri, ülke gelişimini nasıl engelledikleri ifşa edilir. Bektaşî inancın şekli üzerinde durulur, buna göre Bektaşî ameli Müslümanlığa ve Hristiyanlığa benzemediği gibi, günlük hayata da uygun görülmez. Zaten bir Asya dini olan Bektaşîlik hayata uyamaz. Yazara göre, “Bu gizli bir siyasi ihtilal fırkası idi.” Bektaşîler her dinden kişiyi kendi tarikatlarına kabul eder. Herhangi dinden bir kimse kendi tarikatlarına geçmek isterse, kendi kutsal kitaplarına pisler, ondan sonra kabul edilir (Büyük Gazete, 18 Kasım 1926: 8).

25 Kasım 1926 tarihli yazıda cem ayini söz konusu edilir. Yazarın anlatımıyla tekkede bir araya gelen Bektaşîler, tekkede meydan adı verilen salonda her cuma gecesi kadın erkek toplanır ve cem ayini yapar. Meydanda kadınlı erkekli bir halka meydana getirilir, bir küp şarap veya rakı hazır edilir. Babanın yönetiminde her şey hazır olduğunda meydana kefen içinde bir bakire kız getirilir ve baba bir hançer vasıtasıyla kefeni keser, bakire kız çırılçıplak meydanda kalır. Bektaşîler: “Ya Fatıma, cümle can feda!” diye bağırır. Bakire kız babanın kucağına oturur, baba kızın dudağından öper mühürler... kız büyük kadehle içki dağıtır, nefesler okunur, öyle nefesler vardır ki ahlaka mugayirdir... ayin bir safahat alemi olur... nihayet baba mumu söndürür, bütün canlar birleşir...” (Büyük Gazete, 25 Kasım 1926: 8-9).

Büyük Gazete’nin 3 Mart 1927’de çıkan son yazısıyla tamamlanan dizi boyunca Bektaşîlik, büyük bir kara kampanyanın hedefi haline gelmiş, Bektaşî inancı bir din biçiminde ifade edilerek tarikat üyeleri eşcinsellikle, fuhuşla, sarhoşlukla suçlanmış, akla hayale gelmeyecek fantezilerle Bektaşîlik linç edilmek istenmiştir.

Büyük Gazete yayınına takip eden aylarda kara kampanya Server Bedi adıyla Peyami Safa'nın yazdığı 1927'de yayınlanan "Bir Genç Kız Bektaşiler Arasında" başlığında bir öyküyle sürmüş, bu öykünün alt başlığında *Büyük Gazete*'yi çağrıştırır bir biçimde şu sözlere yer verilmiştir: "Bektaşiliğin bütün gizli adetlerini, merasimini, ayinlerini dosdoğru ve apaçık tasvir eden hakiki millî büyük hikâye". Hikâyeye göre namuslu, "dudakları daima ıslak" ve "gözleri daima parlak", "erkekliğe karşı nihayetsiz bir zaaf" duyan İstanbullu Cemile adında çok güzel bir kız, babasının memuriyeti dolayısıyla 12 yaşında Tokat'a gider. 14 yaşına geldiğinde bir Bektaşî şeyhi Fazlı Baba, bu güzel kıızı her yerde takip etmeye başlar. Fazlı Baba, Cemile ile tanışır, onu tekkeye götürür ve orada üfler. Diğer taraftan Fazlı Baba'nın dostu Jandarma kumandanının karısı Nazire Hanım, Cemile'yi bir daha Fazlı Baba ile görüşmemesi hususunda uyarır. Cemile, Fazlı Baba'nın telkiniyle Bektaşî olmaya karar verir, ikrar cemine katılır, kefen giyer, ritüelin ardından Cemile, Fazlı Baba'nın kefeni bir hançer darbesiyle kesmesiyle meydanda çırlıçplak kalır. Cemile'nin eline bir kadehle şarap verirler, çıplak halde sakilik yaptırırlar. Fazlı Baba tam Cemile ile birlikte olacakken Cemile vazgeçer, hemen ardından Nazire Hanım baskın yapar, bağırır çağırır ve kıskançlığından kendisini kuyuya atar. Cemile, bu hikâyeyi bize 16 yıl sonra anlatır (Çakmak, t.y.: 12-29).

Meşrutiyet yıllarında din meselesi üzerinde başlayan tartışma, Bektaşilik özelinde Yakup Kadri'nin romanıyla edebiyata taşınmış, bu yolu takip eden Büyük Gazete ve ardından Peyami Safa tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla beraber söz konusu temayı bir linç kampanyasına dönüştürmüştür. *Büyük Gazete* ve hemen hemen aynı temayı sürdüren Peyami Safa, Bektaşiliği bir inanç olmaktan uzaklaştırmış, hiçbir tarihsel gerçekliğe ve veriye dayanmayan tamamen fantezi ürünü tezviratı kamuoyunda serbestçe yayınlatabilmiş, bir bakıma tarikatın kapatılmasını mühürlemek istemiştir.

Bektaşiliğin Savunması: Baha Said ve Yusuf Ziya (1926, 1928)

Büyük Gazete ile hemen aynı tarihlerde fakat tamamen karşıt bir yazı dizisi Türk Yurdu'nda yayınlanır. Yazı dizisini kaleme alan Baha Said, Cihan Harbi yıllarından itibaren yaptığı çalışmalarda Alevilerin "öz Türk" olduğu tezini savunmuş, eski Türk inancının Alevilerde çeşitli etkilerle birlikte sürdüğünü ifade etmiştir. Bu çalışmaları Alevi alan araştırmalarıyla birlikte siyasal bir çerçevede sürdürmüş gerek Cihan Harbi yıllarında gerekse Millî Mücadele'den sonra gerçekleştirdiği çalışmalarda Türk kimliği sınırlarında bir Alevilik tanımlaması yapmıştır. Bu çalışmalarıyla Baha Said, II. Meşrutiyet yıllarından itibaren yeni kimlik politikasının mimarlarından birisi olmuş,

Aleviliği, yükselen Türk milliyetçiliğinin etkisiyle Türk tarihi ve kültürü sınırları içinde tanımlamış ve saptamıştır. Yazarın erken Cumhuriyet döneminde Türk Yurdu'nda yazdığı makaleler de Cihan Harbi yıllarında izlediği temaya uygun bir biçimde Türklerle Aleviliği özdeşleşmiştir. Eylül 1926'da yayınlanan ilk makalesinde “dönme” idareciler tarafından yönetilen İmparatorluğun yıkılmasıyla birlikte Sünni-Alevi ayrımının kalmaması gerektiğini, ortak Türk kimliğinde bu unsurların birleşmesi gerektiğini ifade etmiş, şöyle demiştir: “Türk ilini, Türk olmayan türedi dönmeler idare ederken, ancak böyle bir ayrılık ve nifaktan hoşlanırdı. Şimdi o da kalmadı. Şimdi yeni Türkiye, Cumhuriyet Türkiye'si ancak Türk birliği ile yaşayacaktır. Artık Alevi-Sünni kavgası, halifelerle mezara gömülmüş bir efsane, bir masal oldu.” (Baha Said, 1926: 193-203; 2006: 112.).¹⁴

Tezine tarihi bir derinlik kazandırmak isteyen yazara göre, 13. yüzyılda Kırşehir'de Hacı Bektaş Veli, Türk'ün kafasına ancak saz ve sözle girebileceğini bilir ve tüm ayinlerini Türkçe yapar. Hacı Bektaş Veli, Yeniçeri Ocağı'nın da kurucusu olur, orduyu Türkleştirir. Türklüğün kurucuları ve kurtarıcıları 13. yüzyıldan bu yana Türkçeyi konuşan, yazan ve söyleyen Alevi tekkeleridir, yazar şöyle der: “onun için en töreci, en halis Türkler, hürriyet zevkini tadacak bir ocak aradıkları zaman, onu Alevi Tekkeleri'nde gördüler ve bildiler. Çünkü oralarda ‘millî kurtuluş’ vardı.” (Baha Said, 1926: 204 ve 2006: 118). Yavuz ve Şah İsmail'in kavgasında, Yavuz kazansa da Osmanlılar manen kaybetmiş, özellikle Osmanlı idaresi bu zaferin ardından Sünnilik üzerine kurulmuş, Cumhuriyet idaresine kadar yüzlerce yıl Sünnilik hâkim olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla bu uzun tarihi mücadelede işin rengi değişmiş, yazar şöyle demiştir: “Cumhuriyet Türkiye'si'nde Kızılbaş Aleviler partiyi kazandı; Bektaşî tekkesi de nisbeten öyle. Çünkü Aleviler için Yezidlik'in saltanatı bitmiş ve tepelenmiştir. [...] Türk Alevi kurucularının görünen gayesi, Türk'ün dilini, soyunu ve kanını korumaktı. Onlar maddeten buna muvaffak oldular. Kızılbaşlar tamamıyla Türk kaldı.” Kızılbaşlar töreyi korumuş, kadınlara tesettür giydirmediklerinden fuhuşla suçlanmışlardır. Anadolu Türk Alevilerinin ayin ve erkânı Oğuz töresinin Şaman Türk çadırının aynısıdır. Kısaca Baha Said'e göre, Aleviler Türk töresini sürdürmüş, melezleşmiş ve “dönmüş” Osmanlı iktidarıyla mücadele etmiş ve

14 Baha Said'i takip eden Hilmi Ziya (Ülken) de 1924'te Mihrab Mecmuası'nda Alevilik-Bektaşîlik ile ilgili bir dizi yazı kaleme almış ama çalışmasını ilerleyen yıllarda derinleştirmemiş, bu literatürde pek yer edinememiştir. Hilmi Ziya, Alevilik-Bektaşîliğin eski Türk inançlarından beslenen senkretik bir inanç olduğunu ifade etmiştir (Taşgın, 2004: 197-207).

Cumhuriyet rejimiyle bu mücadeleyi kazanmıştır (Baha Said, 1926: 193-203; 2006: 112-122).

Baha Said, keskin bir biçimde Osmanlı-Türk, İmparatorluk-Cumhuriyet arasında bir karşıtlık üzerine görüşlerini ifade etmiş, Osmanlı ve İmparatorluk'u Türk'ün ve Cumhuriyet'in ötekileri biçiminde saptamış, Türk Alevilerin söz konusu karşıtlığa dayanan tarihi mücadeleyi kazandıklarını ileri sürmüştür, Aleviliği Türk kimliğinin-milliyetçiliğinin bir parçasına eklemek istemiş, Alevilerin Türk töresini sürdürdüğünü, tekkelerin Türk kimliğini koruduğunu ifade etmişse de daha bir yıl önce tüm tekkelerle birlikte Bektaşî tekkesinin de kapatılması konusunda sessiz kalmış, anlaşılan rejimle bu konuda bir çatışmaya girmek istememiştir. Zira yazar, muhtemelen bu görüşleriyle rejimin merkezinde yer almamış veya alamamış ancak bir müfettişlikle yetinmiş ve yalnızlaşmıştır.

1928'de Yusuf Ziya (Yörükân), Bektaşî ve Alevi adlandırmalarını aynı anlamda kullanarak gerçekleştirdiği alan araştırmasında Ankara, Eskişehir, Afyonkarahisar, Balıkesir, İzmir ve çevresinde Alevilerin inançlarından ritüellerine, giyim kuşamlarından kadın erkek ilişkilerine kadar gözlemlerini ifade etmiş, dolayısıyla 1920'lerde Alevilerin güncel durumunu bu bölgelerde saptamıştır. Bu alan araştırmasının çıktıları 1928 ve 1929'da *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*'nda yayınlamıştır. Yusuf Ziya, saha çalışmasını tekke ve zaviyeler kapatıldıktan sonra gerçekleştirmiş, dolayısıyla Alevilerin söz konusu politikaya karşı tavırlarını da ifade etmiş, şöyle demiştir: “Aleviler, medrese, Bab-ı fetva, hilafet gibi dini taassupların, anlaşma husulüne mâni olan kuvvetlerin kaldırılmasından bir dereceye kadar cesaret duymuşlar fakat kendi yollarına sinen tarikat korkusundan, Dernek'lerinde bulunan tekke şâibesinden ve tekkelerin ilgasından dolayı da oldukça ürkmüş bulunuyorlardı.” (Yörükân, t.y.: 57).

Yazarın anlattığı kadarıyla söz konusu bölgelerde yaşayan Aleviler arasında bir yanda tekke ve zaviyelerin kapatılmasından endişe duyulmuş, dedelikten vazgeçenler olmuştur. Sözgelimi İzmir civarında yaşayan ve Tahtacılar arasında dedelik yapan ailelerden söz ederken yazar şöyle demiştir: “Son zamanlarda ve inkılâbın tesiriyle, umumiyetle bu dedeler dedelikten feragat etmişler, temin-i maiyet için iş güç tutmuşlardır.” (Yörükân, t.y.: 149). Diğer yanda bu endişeye rağmen Aleviler, geleneksel yaşamlarını büyük ölçüde sürdürmüş, yazarın tecrübelerinde hükümetin herhangi bir takibatıyla karşılaşmamışlardır. Dahası Yusuf Ziya'nın gezdiği mahallerde devlet memurları, kişisel ilişkileriyle olmalı, kendisine yardımcı olmuştur. Bu sınırlı tecrübe, kapatılan Bektaşî tekkeleriyle birlikte Yusuf Ziya'nın temas ettiği Aleviler

arasında endişenin sürdüğünü, bazı dedelerin dedeliği terk ettiğini ama Alevilerin ibadetlerini büyük oranda geleneksel tedirginlikleri içinde sürdürdüklerini gösterir.

Hasluck ve Ziya'nın Yeni Gün Gazetesinde Vedası (1928, 1931)

İngiliz kazıbilimci F. W. Hasluck'un araştırması Ragıp Hulusi tarafından 1928'de Türkçeye çevrilmiş, tercüman F. W. Hasluck'u "F.R. Haslok" biçiminde yazmış, bu kitap herhalde bu alanda yapılmış ilk çevrilerden birisi olmuştur. Hasluck güncel duruma dair bir gözlemini paylaşmamış, Bektaşiliği Hristiyanlığa benzerlikleri üzerinden tarihi bir biçimde tanımlamıştır (Haslok, 2015).

Hasluck kitabına başlarken 1913-1915 yılları arasında Bektaşiler arasında gözlem yaptığını ifade etmiş, Bektaşilere dair bir coğrafi dağılım vermiştir. Yazara göre, Bektaşi müesseseleri, dergâh, tekke ve zaviyeleri: 1. Ankara ve Sivas vilayetlerinde, 2. Konya vilayetinde Tahtacı adıyla "Şii" aşiretlerin bulunduğu yerlerde ve 3. "Şiilerin" yaşadığı Harput, Erzurum ve doğu vilayetlerinde (ancak burada Bektaşi tekkelerinin yeri belli değil) bulunur. Hasluck, Bektaşileri "Şii" genel adıyla toplamış, bu ad altında Bektaşi tekkelerinden söz etmiş, Tahtacıları da yerel bir ad biçiminde ifade etmiştir. Hasluck şöyle demektedir: "Kızılbaş'larla Bektaşi'ler arasındaki bağlantı ve ilginin mahiyeti, henüz bilinmiyor. Biz, yalnız, bunların İslamiyetin 'Şii' şekline bağlı bulunduklarını ve geniş bir alana dağılmış bulunan Şii cemaatlerinin ise Bektaşi çelebilerinin manevi üstünlük ve hakimiyetlerini kabul ettiklerini biliyoruz." (Haslok, 2015: 8). Şarkiyatçılar ve şarkiyatçıların kısa birikimi henüz genel bir adlandırmayla Alevileri tanımlayıp tasnif etmekte zorlanmış, Şii, Kızılbaş, Bektaşi gibi terimler kullanılmış, bunlar arasındaki ayrım veya benzerliklerden, adlandırmaların tarihinden veya toplumsal-siyasal ilişkilerden bahsedilmemiştir. Ancak Bektaşilerin dergâh sahibi olduğu bir din adamları topluluğu meydana getirdiği ifade edilmiştir. Hasluck'un coğrafyaya dayanan tasnifine göre Kızılbaşlar doğuda yaşamakta, Şiilik ise İslam dininin ana bölünmesinde Kızılbaş ve Bektaşileri kapsayan bir çatı terim biçiminde kullanılmaktadır. Bektaşiliğin veya Kızılbaşlığın varsa Şiilik ile benzerlikleri veya farklarından söz edilmemiştir. Hasluck'a göre, Hristiyan ve Bektaşi tapınakları arasında bir geçişkenlik vardır, Bektaşilik bir yandan Şii Müslümanlık ile diğer taraftan Hristiyanlık ile akrabalık bağına sahiptir. Hasluck şöyle devam etmektedir: "Her türlü ihtimale göre kendilerine önemli bir miktarda Ermeni kanı karışmış olan Kızılbaş Kürtler Ali'yi İsa'ya, on iki imamı on iki havariye, Hasan ile Hüseyin'i de Petros ile Pavlos'a benzetmişlerdir." Bir başka yerdeyse yazar şöyle demiştir: "Bektaşilik gibi bir dinin yayılıp genişlemesi [...]" (Haslok, 2015: 71, 82). Yani Hasluck kararsız görünmekte, muhtemelen şarkiyatçı

birikimin yetersizliği, Türkçe okumak veya anlamakta yaşadığı zorluklar nedeniyle ne dediğini tartamamaktadır. Ancak “benzetme” yapmış, “etkiler”den söz etmiş, bir “akrabalık” aramıştır. Bektaşilik kimi yerde bir din, kimi yerdeyse Şiliğin altında bir inanç biçiminde konumlandırılmıştı.

Yeni Gün gazetesinde yayınlanan yazı dizisinde kendisini “Bende-i aliaba ve merdi meydanı Rıza Gani Baba evlatlarından elfakir Ziya” biçiminde tanıtan yazar, gazetenin 1-40. sayılarında Bektaşî tarihini ve inancını Türk milliyetçiliği çerçevesinde değerlendirmişti. 1-40. sayılar arasında tüm yazıları gazetenin dokuzuncu sayfasında yarım sayfa halinde yayınlanmış, Ziya ilk sayıda Bektaşîliğin bir sır halinde günümüze kadar ulaştığını, Bektaşîlere bir tarafın nefretle diğer tarafın sevgiyle baktığını ifade etmiş, nesnel bir biçimde Bektaşîliği anlatacağını, sırları kaldıracağını söylemişti (Yeni Gün: 26 Kanunusani 1931: 9). İkinci sayıdan altıncı sayıya kadar çok genel hatlarıyla İslam tarihinde peygamberden sonra yaşanan ayrılıklardan, ayrılıkların halife tartışmalarıyla daha da derinleştiğinden söz etmiş, Ali'nin tasfiyesinin ardından Kerbela'yı anlatmıştı (Yeni Gün, 27-30 Kanunusani 1931: 9). Altıncı sayıdan 13. sayıya kadar Ahmed Yesevi'nin müridi Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya gelişi ve tarikatını kurup teşkilatlanmasından (Yeni Gün, 31 Kanunusani- 6 Şubat 1931: 9), 13. sayıdan 38. sayıya kadar Bektaşî tarikatının teşkilatından, inancından, ritüellerinden ve zaman zaman tekrarlarla tarihinden söz etmiştir (Yeni Gün, 7 Şubat-5 Mart 1931). 38 ve 39. sayıda Yeniçerilerin kuruluşundan itibaren Bektaşî olduğunu ve zamanla tüm Yeniçeri Ocağı'nın Bektaşîliği kabul ettiğini ileri sürmüştür.

Ziya'ya göre, ulema II. Mahmud'u teşvik ederek Yeniçeri Ocağı ve Bektaşî tarikatını tasfiye etmiş, Bektaşîler yenilgiyi kabul edip kendi muhitlerine çekilmiş, siyaseti bırakmıştır. Cumhuriyet'in ilanına kadar durum böyledir. Türkiye Cumhuriyeti tüm tarikatlarla beraber Bektaşî tarikatını da kapatmış fakat Bektaşîler bu durumdan memnun kalmışlardı. Bu memnuniyetin nedenlerini yazar şöyle izah etmeye çalışmıştır: 1. Bektaşîler, Arap ve Acem harsına karşı Türk kültürünü korumuşlar fakat artık Türkiye Cumhuriyeti'yle beraber böyle bir korumaya gerek kalmamıştı, 2. Bektaşîler millî hakimiyeti her şeyden üstün tutmak istemiş, yine Türkiye Cumhuriyeti'yle beraber bu hakimiyet de sağlanmıştı, 3. Bektaşîler ulemanın baskısının ortadan kalkmasını istemiş, Cumhuriyet idaresi bunu da gerçekleştirmişti. 4. Bektaşîlerin en büyük hasmı sayılabilecek Osmanlı hanedanı da tasfiye edilmiş, Bektaşîler nihayet

Cumhuriyet idaresi sayesinde hanedana karşı sonunda galip gelmişti (Yeni Gün, 7-8 Mart 1931, 9). Bu gazetede yayınlanan dizinin son yazısında Ziya'ya göre cumhuriyet rejimi Bektaşilerin söz konusu tüm isteklerini gerçekleştirmişti, bu halde:

“[Bektaşî tarikatının ilga edilmesi] Bektaşiler için hiç esef edilecek bir şey değildi. Çünkü, tarihin asırlardanberi deruhte ve takip ettiği vazife, artık hitama ermişti. (Allah) ile olan işlerini bilâvasıta (Allah) ile gören, (Kul) ile olan işlerde de münazaayı hiç sevmeyen Bektaşiler; derin ve memnun bir

– Eyvallah...

Diyerek tekkelerinin eşiklerini öptüler... Ve artık lüzum kalmıyan (tarikatçı) likten büyük bir vicdan istiharatile çekildiler.” (Yeni Gün, 8 Mart 1931: 9).

Kısaca, erken Cumhuriyet dönemine miras kalan Bektaşilik meselesi bir tarafta, Yakup Kadri'den Peyami Safa'ya uzanan edebiyat çevresinde ve gazetelerde artık kapanmalı, Bektaşilik tüm tarikatlar gibi tasfiye edilmeli, diğer tarafta Besim Atalay'dan Baha Said'e uzanan araştırmacılara göreyse Bektaşilik, tarihi derinliği içinde Türk kültürü ve kimliği bağlamında değerlendirilmeli ve ona müstesna bir yer verilmeliydi. Bu tartışma etrafında seyreden Bektaşilik meselesi nihayet rejimin tarikatları gayri medeni ve gerici görmesine dayanan kararıyla tarikatların tasfiyesiyle sönümlenmiş, Yeni Gün gazetesinde Ziya, bir Bektaşî sıfatıyla bu kararı savunmuş, dahası meşrulaştırmak istemiştir.

Sonuç

II. Meşrutiyet yıllarında din-bilim veya Batıcılık-İslamcılık karşıtlığında görülen düşünsel tartışmada Balkan Savaşları'nın ardından Türk milliyetçiliğiyle uyum sağlayan Batıcılar, Bektaşî tarikatına da atıf yaparak tarikatların kapatılması gerektiğini ifade etmiş, İslamcılarsa tarikatların büyük şeyhler etrafında Müslümanlara yardımcı olabileceklerini ileri sürmüşlerdi. Batıcılığın merkez yayın organı İctihad çevresi biyolojik materyalizmi savunmuş, toplumun elitler vasıtasıyla merkezden çevreye veya yukarıdan aşağıya askeri ve otoriter bir biçimde düzenlenebileceğine inanmış, bununla birlikte mevcut toplumsal yaşamı, tekkeler etrafında oluşmuş inanç, geleneksel dayanışma ve yardımlaşma biçimlerini incelememiş, küçümsemiş ve toplumsal tepkileri yok saymıştır. Dolayısıyla yüzeysel ve kestirme çözüm önerileri kısa ve uzun vadede

büyük tepkilerle karşılaşmıştır. İslamcılarsa genel itibarıyla İslam'ın ilk dönemini ideal dönem biçiminde görmüş, mevcut sorunları görmekle birlikte, bu sorunları ideal dönemle karşılaştırarak ahlaki çöküntüde aramış, dolayısıyla ekonomik sorunlardan kültürel sorunlara ülke gündemini ve sorunlarını dar bir yaklaşımla değerlendirmiş, bütünlüklü çözüm önerileri getirememişlerdir. Batılı reform önerilerine Batı-Doğu veya Hristiyan-Müslüman karşıtlığıyla yaklaşmış, bu önerileri yabancı bulmuş, taklitçi görmüş ancak söz konusu ikilikleri aşmanın yollarını aramamışlardır.

Bektaşilik ve tarikatlar tartışması Cumhuriyet'in eşliğinde Yakup Kadri'nin *Nur Baba* romanıyla alevlenmiş, II. Meşrutiyet yıllarından Cumhuriyet'e miras kalmıştır. Yakup Kadri, II. Meşrutiyet dönemi tartışmalarında *İctihad*'ın yanında yer almış, medreselere, softalara, tekke ve zaviyelere karşı çıkmış, bu tavrını da kanımca kartondan karakterler yarattığı, Bektaşiliğe veya tasavvufa dair kayda değer bir araştırmaya ve tartışmaya girmedığı romanında ifade etmiştir. Aslında Yakup Kadri, roman dolayısıyla tüm tarikatlara karşı bir tavır almış, dolayısıyla tarikatların boşluğunu, tekkelerin Bektaşilik özelinde birer gazinoya döndüğünü karton bir dünyada göstermek istemiş, dahası bunun bir bakıma propagandasını yapmış, Batıcı düşüncenin bir yansımasını romanında gerçekleştirmiştir.

Erken Cumhuriyet döneminde Yakup Kadri'nin romanını, Peyami Safa'nın öyküsü takip etmiş, onu da *Büyük Gazete*'de Bektaşilik ile ilgili bir kara kampanya izlemiştir. Bu yayınlarda Bektaşilik ve Bektaşî tekkeleri karalanmış, birer gazino biçiminde resmedilmiş, Batıcıları takip ederek en iyi çözümün kapatılmaları olduğu dolaylı veya doğrudan doğruya ifade edilmiştir. Kuşkusuz 1925'ten sonra bu temada gerçekleşen yayınlar, tarikatın tasfiye edilmesini pekiştirmek ve gönüllerden de uzaklaştırmak istemiştir. Bu süreci sonlandıransa 1931'de *Yeni Gün* gazetesinde Ziya Bey'in yazdıkları olmuş, Ziya Bey artık Bektaşiliğe ihtiyaç kalmadığını ilan etmiştir. Diğer taraftan 1924'te Besim Atalay, ardından Baha Said ve Yusuf Ziya'nın alan araştırmaları Bektaşî-Aleviliği birbirinden ayırmayarak Türk kültürünün kadim tarihine dayanan bir devamı biçiminde görmüş, bu inancı rejim içinde tutmaya çalışmış fakat merkezde yer alamamış, keskin bir medeniyet-gayri medeniyet anlayışına dayanan Türkçülükle uyumlu Batıcılık karşısında yenilmiştir. Mustafa Kemal'in 1925'te Kastamonu nutkunda söyledikleri, rejimin tarikatlara ve özelde Bektaşî tarikatına bakışını ifade etmiştir. Buna göre tarikatlar, orta çağ yaşamının bir uzantısı biçiminde kabul edilmiş, medeniyet dışı görülmüş, lüzumsuz oldukları ileri sürülmüş ve kapatılmaları tercih edilmiştir. 1924'te kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla otoriter bir biçimde

yeni bir dini teşkilatlanma gündeme gelmiş, Bektaşiler bu teşkilat içinde kendilerine bir yer bulamamış, bu yıllarda Bektaşiliğin Türk kültürü içindeki varlığı veya Türk kültürünü taşıyıp taşımadığı gündemden düşmüş veya tali bir unsura dönüşmüştür. II. Meşrutiyet yıllarından itibaren resmen tanınma mücadelesi veren Bektaşiler, Kurtuluş Savaşı'nın ardından tanınmanın gerçekleşeceğini ummuş fakat umutları 1925'te hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- AFTAMAJ, Luan (2009). *Arnavutluk Bektaşiliği, Başlangıcı, Gelişmesi ve Günlümüzdeki Durumu*. T.C. Marmara Üniversitesi SBE. İlahiyat ABD. İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ATALAY, B. (1926). Bektaşilik ve edebiyatı [Yazı dizisi]. *Büyük Gazete*.
- ATALAY, Besim (2015) *Bektaşilik ve Edebiyatı*. Haz. Gürol Pehlivan. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Baha Said (1926) “Türkiye’de Alevi Zümreler, Tekke Aleviliği-İçtimai Alevilik”. *Türk Yurdu* (Eylül): 193-210.
- Baha Said (2006). *Türkiye’de Alevî-Bektaşî Abi ve Nusayrî Zümreleri*. Haz. İsmail Gökem. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ÇAKMAK, Yalçın (ty.). “Peyami Safa’nın Server Bedî İmzasıyla Kaleme Aldığı Bir Genç Kız Bektaşiler Arasında Başlıklı Hikâyesi ve Osmanlıcadan Çevirisi”. *Turnalar*. Yıl 21. Sayı 75. 12-29.
- ÇELİK, Esmâ Torun (2019). “Kılıçzade Hakkı’nın Yazılarında Din ve Laiklik”. *Turkish Studies CUDES*. Cilt 14. Sayı 5. 253-276.
- GARİPER, Cafer ve Küçükcoşkun, Yasemin (2008). “II. Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Nur Baba Romanı ve Yarattığı Akisler”. *Bilgi*. s. 47. (Güz). 45-78.
- GÖKALP, Z. (1913). Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak. *Türk Yurdu*.
- GÖKALP, Ziya (1918) *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul: Yeni Mecmua.
- HAMZAJ, İtir (2015). *Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhının Son Postnişini: Salih Niyazî Dede-baba*. Bursa Uludağ Üniversitesi, SBE, Temel İslam Bilimleri ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- HANIOĞLU, Şükrü (1981). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullab Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- HASLOK, F.R. (2015) *Bektaşilik Tedkikleri*. Çev. Ragıp Hulusi. Haz. Kâmil Akarsu, Ankara: Kurgan Edebiyat.
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.677.pdf>
- KARA, İsmail (2021) *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi 1-2, Metinler Kişiler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KARAOĞLANOĞLU, Yakup Kadri (2006) *Nur Baba*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıçzade Hakkı (1913). Pek Uyanık Bir Uyku, *İctihad*, (21 Şubat 1328) [6 Mart 1913]: 1226-1229.
- Kılıçzade Hakkı (1913/1914). *İtikadat-ı Batılıyeye İlan-ı Harb*. İstanbul: Sanacakçıyan Matbaası.
- KİROSS, Lord (2005). *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander. İstanbul: Altın Kitaplar.
- KOCA, Şevki (2000). *Es-Seyyid Halife Koca Turgut Baba Divanı*, Nazenin Yayıncılık, İstanbul.
- KÜÇÜK, Hülya (2003). *Kurtuluş Savaşı’nda Bektaşiler*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- KÜÇÜK, Hülya (2005). *Cumhuriyet Döneminde Bektaşilik*. SDÜ İlahiyat Fakültesi, Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I. Isparta: 72-80.

- MANGO, Andrew (2007). *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*. Çev. Füsün Doruker, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mustafa Kemal Paşa. (1925, 1 Eylül). Kastamonu Nutku. *Cumhuriyet*.
- Necib (1922). Nur Baba Romanı, Mabad. *İleri*. Sayı 1539. (16 Mayıs): 16.
- Resmî Gazete (1925). *Türk Medeni Kanunu*, No. 677.
- TAŞĞIN, Ahmet (2004). “Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken’in Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 197-207.
- TİMUR, Taner (2001). *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- TİMUR, Taner (2002). *Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- TUNÇAY, Mete (2005). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması 1923–1931*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1925). *TBMM Zabıt Ceridesi* (Dönem 2, Cilt 19, Birleşim 17). <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c019/ehttbmm02019017.pdf>
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2019). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ÜNSAL, Fatma Bostan (2018). Mehmet Akif Ersoy, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık*. Ed. Yasin Aktay. Cilt 6. İstanbul: İletişim Yayınları.
- YIKMIŞ, Meral Salman (2014). *Hacı Bektaş Veli’nin Evlatları “Yol”un Mürşitleri: Ulusoy Ailesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- YILMAZ, Eray (2017). “Osmanlıcılıktan Türk Milliyetçiliğine Bir Çocuk Dergisi: Çocuk Dünyası (1913-1914)”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXXII/1. 209-232.
- YILMAZ, Eray (2019). “Olmak ya da Olmamak: II. Meşrutiyet Yıllarında İttihatçılar ve Bektaşiler”. *ABKED*. 153-172.
- YILMAZ, Eray (2020). “Alevi Tarih yazımı Üzerine”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 245-266.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya (ty.). *Anadolu’da Alevîler ve Tahtacılar*. Haz. Turhan Yörükkan, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Ziya (1931). Bektaşîlik, *Yeni Gün*. 1-40. (26 Kanunusani-8 Mart 1931): 9.